T. D. K.
F. III. 9.

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN

ATATÜRK

TARİH ve DİL KURUMLARI

Hâtıralar

VII. Türk Dil Kurultayında söylenmiştir

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1954

Atatürk'ün Fotoğrafisinin üzerindeki el yazısı ile ithafının yeni harflerle sureti

24 Mayıs 1918

Her şey'e rağmen muhakkaka bir nûra doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki payansız mahabbetim değil; bu günün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeğe ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümdendir.

İşte, azizim Ruşen Eşref bey, sizi, ben, bu mübarek hizbin tabiî âzasından görüyorum. Gün geçtikçe daha mühim hizmetlerinize intizar ediyorum. Bu günden ziyade yarınların şükran ve şâpâşına namzed olan sizi bu günden tanıyabilmekle memnunum.

M. Kemal

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN

ATATÜRK

TARİH ve DİL KURUMLARI

Hâtıralar

VII. Türk Dil Kurultayında
söylenmiştir

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1954

ÖNSÖZ

Hayatın değeri, hâtıraların zenginliği ile ölçülür; hâtıraları ebedîleştiren de, onu yaşıyanın şahsiyeti ve kalemi ile yaşatanın edebî hüviyetidir. Hele bu hâtıralar, Atatürk gibi yıllar uzadıkça bize yaklaşan bir ölümsüze ait olur ; bunu yazan da, Ruşen Eşref Ünaydın gibi onun yakın çalışma arkadaşlarından biri bulunursa, bu hâtıraların değeri sözle ifade edilemez.

Ruşen Eşref Ünaydın, uzun yıllar memleketimizi yabancı memleketlerde temsil ettiği için, Kurultaylarımızın birkaçında bulunamamıştı. VII. Kurultayın toplandığı günlerde İstanbul'da olduğu için, aramızda bulunmasını kendisinden rica ettik. O, rahatsızlığını düşünmeden Ankara'ya geldi ve oybirliği ile Kurultay Başkanlığına seçildi.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurucularından olan Ünaydın, bugünkü Türk Dil Kurumu'nun temelinin nasıl atıldığını, yapısının nasıl kurulduğunu, vaktiyle yayınlanan *Hâtıralar* kitabında bize anlatmıştı. Bu defa da Atatürk'e ait olan hâtıraları, tok ve ahenkli sesiyle onun ağzından dinledik. Bunlar bir bakıma eski *Hâtıralar* kitabına ek sayılabilir.

Edebiyatımızda çok kıt olan bu türün en güzel örneğini memleket çocuklarına sunmakla mutluyuz.

Agâh Sırrı Levend

Atatürk'ün sofrasında

SÖZ BAŞI

Sayın arkadaşlar!

Büyük kurultayınızın başkanlığına seçmekle hakkımda göstermiş olduğunuz âlîcenaplıktan duyduğum şeref ve saadetin şükranını, dilediğim coşkunlukta, anlatabilmeme heyecanım engel oluyor!...

Baş Mimar'ın, kurduğu yapılardan birinde çalıştırmış olduğu sıra işçilerden birini, şimdi sizlerin bugünkü lûtufkârlığınız ölmezliğe eriştirmiş oluyor.

Bu, bana O Büyük Mimar'ın sığazladığı mütevazı bir ruha bile talih cevheri kondurmağa, ve sizlerin mürüvvetli gücünüzün o cevheri, olanca şaşaası ile parlatmağa yeter olduğunu gösteriyor... O'nun ilk günkü işareti ile sizlerin bugünkü iltifatınızı aynı Büyük Buyruğun verdiği görev olarak anlıyorum. Bunların her ikisini, ömrümün bana sağladığı en mutlu mükâfat sayıyorum. O'nun ulu hâtırasına bağlılığımı, Kurultayınızın yüce huzuruna minnetimi arzediyorum.

SÖZ

"Yedinci Türk Dil Kurultayı"nın Bayan ve Bay sayın üyeleri ve dinleyicileri !

İnanan, kurtaran, kuran, koruyan Atatürk'ü sonsuz saygı ile, tükenmiyecek özleyişle, sarsılmaz bağlılıkla anarım!...

Varlığınız bu topluluğun şerefi olan sizleri sevgi ile selâmlarım!

Türk Dil Kurumu'nun sayın başkanı, aziz arkadaşım Hakkı Tarık Us!

Hâtıralar iklimine girmiş bir fânînin evine kadar yorulmağa katlanarak onu, odasının sessizliğinden çekip bu Kurultay kürsüsünün ışığına çıkarmak lûtufkârlığında bulunan nâzik ilginizden dolayı size teşekkürlerimi sunarım....

***

Zaman yürüyor ve geçiyor!...

Dil Kurumu'nun ilk başkanı ve ilk sözeni Samih Rıfat; mahviyetli çalışkanlığını örselenmeyen bir sabırla Türk sözlüğüne bağlamış Velet Çelebi (İzbudak); yeniliklere ve Türkçeliklere inanır şair Celâl Sahir; her yönde Türkçeyi kök görme hızına varmış Naim Hâzım Onat; o coşkun ve bilgin Profesör Doktor Saim Ali Dilemre; engin bilgiyi tatlı sözle karmalıyan güleryüzlü İhsan Sungu; hâtıralar kaynağı "Servet-i Fünun"cu Ahmet İhsan Tokgöz; o titiz çalışkan Ragıp Hulûsi (Özdem) ve İbrahim Osman Gırantay; seçkin halefim usançsız İbrahim Necmi Dilmen; Tarih Kurumundaki işlerinden ayırabildikleri zamanı ilk Dil Kurultayı çalışmalarına bağlıyan Yusuf Akçura ve Yusuf Ziya Özer; Dolmabahçe'de Tarih Kurumu Genel yazmanı olarak çalışırken, Ankara'dan İstanbul'a Millî Eğitim Bakanı ve Dil Kurumu Başkanı olarak dönen Doktor Reşit Galip neredeler? Dil Kurumu'nun gelişmesinde mutlu emekleri geçmiş bu seçkin kişilerin aziz canlarına rahmet dilerim...

Türk dilinin arınmasına, yücelmesine yararlıkları dokun-

muş ve dokunmakta olan bütün inanlı arkadaşlara tükenmez sağlıklar, yıpranmaz başarılar dilerim...

***

Bilgili yazılarını ve olgun kitaplarını faydalanarak okuyageldiğim Agâh Sırrı Levend, Türk Dil Kurumu'nun genel yazmanı yetkisi ile bundan üç dört yıl önce bana Atina'ya bir mektup yollamıştı. Türk Dil Kurumu'nun ilk çağları ve Atatürk'ün bu alandaki özel düşünceleri üzerine, yayımlanmış kitabımda bilinenlerden başka daha hâtıralarım varsa; onları yazıp "Türk Dili„ dergisine göndermekliğimi istemişti...

O mektup tarihindeki çalışmalarımın yönü ve sonra beni birdenbire bastırmış olan bir uzun hastalık, değerli dostumun bu güzel dileğini yerine getirebilmekliğime bugüne kadar engel oldu!... Gecikmemden özür dilerim; o görevi bugün huzurunuzda gerçekleştirebilmek şerefine beni eriştirmiş olan sağlık durumuma şükrederim!...

Şimdi eğer havanın sıcaklığı, zamanın darlığı ve anlatacaklarımın bolluğu sizleri yormazsa bu hâtıralarımdan bir kaçını tarih ve gerçek bakımından huzurunuza sunmaklığıma yüksek müsaadenizi rica ederim. Böylece, sizler, karşınızda belki de son defa konuşacak birini dinlemek mürüvvetini esirgememiş olursanız ben de o borcu yerine getirmiş olacağım... İşte:

***

I

ATATÜRK'ÜN ZEKÂSININ VASFI

Arkadaşlar!

Hepiniz iyi bilirsiniz ki Atatürk, milletinin varlığına dayanan kök düşünceleri eleyip, inceleyip, derleyip toplayıp formülleştiren, sistemleştiren ve kanunlaştıran coşkun, üstün bir zekâ idi... O zekâ, bütün tasarladıklarında mantıklı idi, ölçülü idi, sıralı idi... Sezişi keskin ve söyleyişi kesindi... İnançlarında çok samimî idi. Milleti için olan düşüncelerinde yanılmadığına çok inanırdı... Onuncu yıl nutkunda milletine: "Şimdiye kadar Sana birçok vaatte bulundum. Bahtiyarım ki hiç birinde isabetsizliğe uğramadım" diyor... Bu söz, görüşüne inanan bir zekânın; tuttuğu işi başaracağına güvenen bir yapıcının sözüdür.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki en son açış söylevinde:

"Biz, ilhamlarımızı, gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz... Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Milleti ve bir de Milletler tarihinin binbir facia ve ıztırap kaydeden yapraklarından çıkan neticelerdir..." dedi!... Bu sözler, O'nun kendini bir harikulâde anlayışı ve anlatışıdır... Varlığının, mizacının ve seciyesinin bütün karakteristik vasıfları bu sözlerinde toplanmış ve özlendirilmiş görünür...

Doğrusu, O'nunla hayalden realite'ye inmezdin; realite'den ülkü'ye çıkardın!... Atatürk'ü tanıdınsa anlardın ki, O, ayaklar toprağa sağlam basmayınca başın dik duramıyacağını yeğin bilmiş bir gerçekçi ve gerçekleştiricidir! Kavramıştır ki buluttan binek olmaz!... Ve böylece anlardın ki "Kemalizm" dedikleri, kuru etiket değildir; diri isabettir!... Atatürk düşünmeden yürümezdi: Elini oynatışı, gözünü kırpışı, sözüne başlayışı ve adımını atışı bile tartılı birer düşünce idi. Ve şimdi artık, Eserinin tümüne bakılınca hiç şüphe kalmamıştır ki, o düşüncelerin her biri yerindedir; sağlamdır; O'nun hayatı fire vermemiş, yenilgi bilmemiş, boyun eğme tanımamış biteviye bir mantıktır!

O mantık keskin bir nefs izzetine, onurlu bir benlik inanına dayanır; ve "ben", O'nda "biz" anlamına gelir. Neden derseniz, eser ortada... O'nun bütün hızı, dileği, şevki, minneti, milleti ve devleti içindir; onların varlığı, onların saadeti içindir... Bir misâl:

Hatay Meselesi üzerine bir sohbet

Kendisinin geldiği en son Cumhuriyet Bayramı balosunda idi; şimdiki opera o vakitki sergi evinde... Balkan antlaşması genel kurmay başkanlarının; Romanya başbakanı M. Tataresku'nun; Dışişleri Bakanımız Bay Doktor Tevfik Rüştü Aras'ın; İngiliz Büyükelçisi Sir Persi Loren'in hazır bulundukları dostane sohbette Atatürk bana tercüme ettirerek Fransız Büyük Elçisi M. Ponso'ya, 1789 Fransız İhtilâlinin ve "İnsan Hakları Beyannamesi"nin cihana yayılmış anlamının ve etkisinin yüksek değerini açıklayıp bugünkü Türkiye'nin de büyük ve önemli bir inkılâp gerçekleştirmiş olduğunu belirttikten sonra, eyice hatırımdadır, dedi ki: "Ekselâns, bütün bunlara binaen ben, sizin milletiniz muhterem Fransız milletinin öteden beri takdirkârıyımdır; ona duygum dostanedir... Onun ordusunun kahramanca döğüştüğünü, göz kırpmadan ölüme saldıran süvarisinin cesurluğunu Çanakkale'de görmüşümdür; pek beğenmişimdir; o kadar ki, fırsatı gelince, o şövalöresk hareketin bir mukabilini de bizim süvari kuvvetlerimizin kahraman kumandanı Esat Bey'e (sadrâzam Ahmet İzzet Paşa'nın kardeşi Esat Paşa) ve kahraman askerlerine aynen tekrar ettirmişimdir. Demek istiyorum ki muhterem milletinizin ve şerefli ordunuzun kıymetli, kudretli vasıflarını takdirle, sitâyişle bilirim. Bu şuurla ona ben dostluk elimi uzatmak istiyorum, o da benim dostluğumun değeri olduğunu bilmelidir. Bana aynı ehemmiyetle mukabele etmelidir... Bakınız, benim kendi dostluğumun yanında, bütün şu etrafımda gördüğünüz şanlı ve mümtaz şahsiyetlerin temsil ettikleri şerefli kuvvetlerin, Balkan Paktı ve Sâdâbat Paktı kuvvetlerinin kıymetli, kudretli ve muazzam dostluğu var... Bunun önemini devletinizin anlamaması ve benim talebimi reddetmesi ihtimalini tasavvur etmiyorum. Ben toprak büyütme dileklisi değilim; barış bozma

alışkanlığım yoktur; ancak muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almasam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden Milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım... Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem Onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilemem; yenilirsem bir dakika yaşıyamam.

Bunu bilerek ve sözümü behemehâl yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lûtfen iş'ar ve teyid ediniz, Ekselâns Ambasadör..." Ve yanındaki Sir Persi Loren'in omuzunu okşıyarak: "Bakınız, muhterem İngiliz Koleğiniz benim bütün düşüncelerimi iyi anladı. Benimle tam dost oldu... Sorunuz, öyle değil mi? Ben sizinle de aynı samimiyet dairesinde tamamen dost olmak istiyorum. Şerefinize" deyip Fransız Büyük Elçisini ve herkesi içmeye davet etti.

Bu üstünlükte yuğurulmuş yaratılışı, O'nda akıldan şaşmaz; kendi ölçüsüzlük etmez; fakat karşısına çıkan hesapsız hiçbir kuvvetten de yılmaz tüm bir güç olarak belirirdi!...

***

II

O'NU SON GÖRÜŞLERİM

Kendisini son defa olarak ölümünden yirmi yirmibeş gün önce Dolmabahçe sarayında ziyaret ettim.

Zaten, hastalığının son aylarında, O'nu dört defa görebildimdi.

İlki, Savarona yatında idi... Atina'dan izinli dönüşümde, İstanbul'a geldiğim günün akşamı hatırını sormak ve saygılarımı sunmak için doğruca saraya gitmiştim. Atatürk'ün yatta dinlendiğini orada öğrendim. Yaverler dairesinde bir epeyi ziyaretçi vardı. Yaverlik, sarayla yat arasında konuşma sağlamıştı. Hatır sormağa gelenler yata arz ediliyordu. Her birine kendisinin afiyette olduğu ve teşekkürleri, başyaveri Celâl'in münasip bir cevabı ile bildiriliyordu. Onlar da memnun, geri dönüyorlardı.

Başyaver, benim yata davet edildiğimi tebliğ etti. Vasıta gönderildi. Huzura gittim. Kendini nasıl göreceğimin heyecanı içinde idim...

Birinci Görüş

O zaman, Atatürk yatak dairesinde, koyu renk ipek, "robe de chambre" ile yüksekçe koltuğunda daha oturuyordu... Evet, O ki, bilenler çoktur, savaş meydanında top ateşleri altında bile, dinlenmek için çadırına çekildiği zaman dahi soyunup dökünmeden yatmazdı ve yıkanıp, giyinip kuşanmadan çadırından çıkmazdı; o akşam yeni gelenlere bu hâlinden özür diliyordu ve dediğim gibi "robe de chambre" ile oturuyordu. Hastalığından ilk göze çarpan işaret bu idi... Bununla beraber O, gene hep bildiğimiz dinamizmi ile konuşuyordu...

Biz o akşam, huzurunda dört kişi idik; hâfızam beni yanıltmıyorsa: Kâzım Özalp, Ali Fethi Okyar, Şükrü Kaya ve ben.

Atatürk bizleri yemeğe alıkoydu. Kendi yemiyordu; karşısında bizler için sofra hazırlattı; ve bizler, yemeğimizi yerken

O, bizlere, eskiden olduğu gibi gene, sanki hiçbir hastalığı yokmuşçasına neş'eli ve spirituel hikâyeler anlattı. Atatürk'ün sohbetlerinde, zekâsının mümtazlığı hakkı olarak, İngilizlerin "sens of humour", Fransızların da "esprit" ve "sel" dedikleri şey, tabiatı ile vardı. Ve bu tatlı anlatış, O'nun gibi dehşetli bir kahramanın konuşmasına, çok hoşa giden bir insanî sempati verirdi. O akşam, o hususi neşesi devam ettiği gibi o hâlinde, başı, iç ve dış siyaset olayları, meclis, ordu, spor, Dil ve Tarih Kurumları çalışmaları gibi devlet ve kültür işleri ile çok yakından ilgileniyordu.

O akşam daha, oda kıyafeti ile fazlaca şişmanlaşıp çıkınlaşmış gövdesinden; bir de, bozulmuş bir musluktan durmaksızın akan su gibi hiç dinlendirilmeden söyletilen gramofondan başka acı haber izi görünmüyordu : o zamanlar henüz yeni yeni plâğa alınmış klâsik Türk musikisi heyeti şarkıları; Hafız Kemal'in derin ruhanî akisler uyandıran "Mevlid"i; denizkızı Eftalya'nın billûr sesli şarkıları; Fransız melodileri, Yunan sirtoları ve kasap havaları, —alaturka ve alafranga, bitmez tükenmez bir potpuri koleksiyonu, bir ses ve çalgı kokteyli repertuarı— Savarona'nın alt kat koridorunda, kendi salonunun yanıbaşında hiç, amma hiç susmadan akıp gidiyordu.

Kendi de bir seyran yerinde, gecelik hırkası ile oturmuş, şarkı dinler, çalgı düşkünü bir "evvel zaman" efendisi gibi her nağmeyi dinliyordu.

Bana dedi ki:

— "Sen görmiyeli ben yeni yeni âdetler edindim; sessiz kalamıyorum; bu makine, yirmidört saat, işte hep böyle kapımda çalıyor!... Sessiz hiç kalamıyorum!..."

Eskiden, kendi çalıştığı hızla, şimdi şu makinenin çalıştırılmasından doğan ahengin, hangi bozulmuş ahengi boşuna örtmeğe kendi tarafından memur edilmiş olduğunu, bir an başım dönerek ve gözlerim kararak içimden düşündüm...

O gece, bizi Savarona'da misafir etti... Boğaziçi'nin, akıntısı gibi serinliğini de gizlemiş gecesinin içinde yaslı bir durgunluğa bürünmüş uyuklıyan güvertede, O'ndan biraz uzakta, daha o zamana kadar derinliğini kendi gözlerimle ve

kulaklarımla görüp, duyup ölçememiş olduğum ne acıklı şeyler öğreniyordum:

Kötüye mi, iyiye mi yorumlanacağını kestirmekte zihni sendeletecek şeyler...

Fissenje (tanınmış Fransız Profesör doktor) demiş ki:

— "Eyilik gibi görünene de kapılmayın; fenalık gibi görünenden de dehşete düşmeyin: bu hastalığın huyu böyledir!..."

Kendi kendime soruyordum:

— "Böyle fal atıyormuşçasına da söz olur mu ya!..."

Yalnız Fissenje şunu ilâve ediyormuş ki:

— "Öfkelenmesinden; bir şeyi âdet etmesinden; bir şeyi tutturmasından sevinebilirsiniz; çünkü O'nun, bu hayat işleri ile ilgilenir olması, iyiliğe işaret eder. Kayıtsız kalacak olursa kötü alâmettir. Bu hastalık mutlaka götürmez. Yıllarca ve yıllarca sürebilir. Kurtulan da olmuştur!..."

Oyalayıcı sözler!...

***

İkinci görüş

Fissenje'nin o akşam beni pek kandırmamış remilli kehanetleri, üç dört gün sonra, Atatürk'ü gene o salonda ateşler içinde yatarken gördüğüm zaman, beynimi uğuldattı.

O'nun o hâli hiç gözümün önünden gitmiyecek!... (Zaten hangi hâlinin hatırımdan çıktığı var!...)

Pembe bir ipek yorganın altında sırtüstü dümdüz ve ipince yatmıştı!... Yalnız, başı, güzel bir heykel başını andırıyordu. Geçen akşamki Atatürk birdenbire nasıl değişmişti!... Bu heyetile O, sapı en değer biçilmez taşlardan işlenmiş ve yalını, pembe bir ipekle örtülmüş dümdüz ve incecik bir şövalye kılıcına benziyordu.

Yaz sıcağı, suyun üstünde hareketsiz duran teknenin saçlarını bir makine dairesinin içi gibi kızartmıştı. Bu, O'nun yorgunluğuna bir azap daha katıyordu!

— "Artık beni buradan kıyıya çıkarın!" diyecek kadar bile dermanı kalmamıştı!... Sadece, gözleri ile işaret ediyordu...

O gece, O'nu Dolmabahçe'ye geçirdiler...

***

Üçüncü Görüş

Üçüncü görüşümde, Dolmabahçe sarayında, yatağında idi. Huzuruna, Başbakan Celâl Bayar'ın yanında çıktım ...

Geçenlerde Savarona yatında görüp pek tesiri altında kalmış olduğum o pembe ipek kutusuna konmuş ince kılıç gitmişti... Yerine, o güzelim Adam'ın yüzünü kötüler başarısız bir karikatürü gelmişti...

Başbakan O'na, sağlık durumunun son raporlarından alınan eyimsetici bilgileri söylüyordu... Günün siyasi işlerini hülâsa ediyordu.

Atatürk, kısılmış gibi bir sesle:

— "Hatay'dan ne haber var?" diye sordu...

Celâl Bayar:

— "Gelen haberler iyidir. Efendim. Son raporları şimdi kâtibi umuminiz arzedecek" dedi. O sırada Bay Hasan Rıza Soyak, elinde dosya, derin bir baş selâmı ile kapıdan içeri girerken, Atatürk bana:

— "Elini uzat!" diye yatağında doğrulmak istediği işaretini verdi... Ellerim titriye titriye O'nun göğdesini, usul usul kucakladım...Aman, ne kadar zayıflamıştı, ufalmıştı!... Artık etini değil, kemiğini tutuyordum... Ben O'nu yastıklara dayıyacak gibi yavaş yavaş doğrulturken Hasan Rıza da, karyolanın öbür tarafından, açık ve koyu mavi kareli "ekose,, rop dö şambr'ını usulca omuzuna koyuyordu.

Belli idi ki sağlık durumunun ve Hatay haberlerinin iyiliğinden Atatürk memnun olmuştu. Hastalığının başlangıcında, doktorların mutlak dinlenme tavsiyelerini dinlemeyip, kıt'aları teftiş ve geçit töreninde hazır bulunmak için Adana'ya giderek kızgın güneşin altında saatlerce ayakta kalmasının rahatsızlığını daha çabuk arttırmağa sebep olduğunu unutmuşa benziyordu. "Verdiğiniz emrin yapılmasından emin olmak istiyorsanız tâ en son gerçekleşme ucuna kadar kendiniz onun başında bulunmalısınız" diye bizlere ettiği tavsiyeye sadık kalıyordu... Geçen sene Cumhuriyet Bayramı balosunda, Büyük Elçiye, dostane sohbeti arasında :

— "Ben Büyük Meclis kürsüsünden milletime söz verdim; Hatay'ı alacağım" demesinin O'nda ne anlama geldiğini bu

hâli, işte gösteriyordu: İyi haberden hoşlanmıştı. Eskisi gibi gene hayatın tâ içine dalmak için bir davranma deniyordu...

Halbuki başını ancak dik tutabiliyordu!... Bununla beraber bütün okunanları, gayretle başını hafif sallaya sallaya ve: "Hım!" diye diye dinledi. Herbiri hakkında mütalâalarını yavaş sesle söyledi; tâlimatını şaşılacak bir vuzuhla kısaca not ettirdi... Bu hâlinde bile, o kadar teferruat, zihninde nasıl, bu derece dinç kalabiliyordu!... Yaralı kartal, pençesinin içinde tuttuğu emelinin başı ucunda, muhteşem kanatları güneşli tozlara değe değe çırpınıyordu!...

***

Dördüncü görüş

En son ziyaretimde, gene o odada, gene o karyolada idi... Artık kalkamıyordu. Fakat yüzü ve çizgileri o kadar dincelmiş görünüyordu ki!... Tıpkı sağlıcaklı zamanındaki, daha gençlik zamanındaki gibi... Yalnız sesi tâ yanına sokulana bile kendini güç işittirir bir hafifliğe varmıştı... Rumeli'nin elden gitmekte olduğunu duyunca güç ve yorucu yolculuklara katlanarak, Afrika'dan aşarak Gelibolu'ya nasıl yetiştiğini o sesle anlattı:

— "Selânik'e vardım... Anamın evinin kapısını çalarım; açmazlar! Beni görürler de pencereden gene:

— "Kim o?" diye sorarlar!

— "Açın, yahu! Açın; benim. Ben Mustafa Kemal! derim. inanmazlar; korkarlar açsınlar!... Yüzümü tanıyamazlar; o kadar zayıflamışım!" dedi idi... Ve sadece bir nefes gibi kalmış sesi ile ilâve edebilmişti: "Fakat şimdi o seferden de zayıfım: bununla beraber, yakında Ankara'ya gideceğim!..."

O Mustafa Kemal ki, mütarekede, İstanbul'da herkes yılgın, herkes üzgün ve şaşırmış dolaşırken O, galip "İtilâf" kuvvetleri komutanlarına ve yüksek komiserlerine telefon ettiği, hitap ettiği zaman, rütbelerinden ve sıfatlarından herbirini keskin çizgilerle belirtmekten çekinmez, bir söyleyişle, o pervâsız sesi ile "Ben, Yıldırım orduları grupu kumandanı fahrî yaver-i hazret-i şehriyarî miriliva Mustafa Kemal!" derdi.

Nice subayların, hattâ komutanların sokakta üniforma ile gezmeğe çekindikleri ve bir uygunsuzluktan hırslanır da yabancıya ufacık karşı korlarsa tutulup sürgüne gönderilmekten sakındıkları öyle bir kötü zamanda O, üniformasını bir kaleye bayrak çeker gibi üstüne giyer; yaverini, bir savaş meydanında dolaşır gibi yanına alır; hizmetinden ayırmadığı eski Mersedes otomobilini ve şoförünün yanında emir erini, muzaffer bir kumandan cesurluğu ile, mağlûp İstanbul'un içinden, sanki orada yabancı yokmuş gibi, ve olan yabancıya da boyun eğmeden, tıpkı telefonda saydığı rütbenin ve unvanın canlı ve şerefli bir anıdı hâlinde geçirirdi!...

Bununla beraber, bu hâline bakıp da O'nu, cakacı ve gösterişçi sanmak yanlış olur... Çünkü, lüzumsuz jest yapmaktan tiksinirdi. Sevdiği ve Tiflis'te şehid edilmesine çok acı duyduğu Cemâl Paşa için, bir gün, Çankaya'daki eski köşkünde: "Yazık! Değerli bir adam kayboldu! Buraya gelebilmiş olsaydı ben, ona vazife verirdim. Anadolu'nun imarında ondan istifade edilirdi... Fazla jest ve gösteriş o zavallıyı böyle hiçine kurban etti" dedi idi.

Kendi, Mecliste en şiddetli nutkunu söylerken bile, çoğu zaman kollarını arkasında üst üste tutardı; tâ ki ellerinin hareketleri belâgatinin aksamından ve unsurlarından sanılmasın!... O, sadece arkasında sol elinin şahadet parmağını oynatırdı; bütün sinirlerini onda toplar, onda tutardı!... Bunu başkanlık kürsüsündeki kâtiplik yerimden görürdüm. Nasıl ki dudaklarını sıkarak da öfkesini tutmağa çalışırdı, bilirim...

Bu yaptıklarını o kadar tabiî ve normal olarak yapardı ki! Oturuşunda, kalkışında, bakışında, konuşuşunda o kadar derli toplu, o kadar kendine bağlıyan, o kadar saygı duyuran bir vekar ve samimiyet hâli vardı ki!... Yüzüne bakılınca anlaşılırdı ki O'nda devlet var. O devlet yıkılmamıştır. Şunun bunun muştası ile de yıkılmaz!... Devlet O'nun kendindedir ve işindedir. Onu sarsmağa el erişmez, güç yetmez!...

İşte, en çürük zamanlarda bile O'nu dimdik tutmuş bu iç kuvveti; O'nu dünyanın en zorlu saldırgan kuvvetine üstün getirmiş bu cesaret, hasta döşeğinde artık sesini yanındakine işittiremiyecek kadar zayıf düştüğünde bile eski sağlamlığından hiçbir şey yitirmemişti!...

O gün, O'na bakıyordum da, odasının pencerelerinden görünen denizin o ışıklı mavisi rengindeki gözleri, ecele yenilmekten çok uzak sonsuzlukları gözlüyor gibi diri idi...

Sadece bu kadar söylemek, hepsini anlatmağa yetmez!... Ruhumu türlü türlü heyecanlarla altüst etmiş o gün, benim gözümde bu yaşayışın müstesna hüzünde bir yâdigârı gibi hâlâ canlıdır... Mevsim sonbahardı! Ekimin ikinci yarısının başlangıçlarında... Hava yaz gibi açıktı, sıcaktı... Vakit, ikindi üstü idi; fakat deniz, temmuz sonunun bir öğle çağında gibi pırıl pırıl pırıltılar içinde engin, berrak; serinlik, ferahlık verici bir taptaze mavilik koşuşu hâlinde idi.

O'nun vücudu de sesine benzemişti. Gözlerimin önünde yatarken bile bana artık gerçekle hayal arasında gibi görünüyordu...

Bir uzaklaşmanın durdurulmazlığından alınacak azabı, o gün birbirimize bakarken duyduğum kadar yüz yüze gelinecek derece karşımda bulmamıştım.

Dışarının aydınlığı ile odanın loşluğu arasında, O'nun vücudu, yorumlamağa dil varmıyan ve tasarlanması dehşet uyandıran bir beyazlık ürküntüsü verir ince bir örtünün altında âdeta yarı esirîleşmiş gibi idi. Sanki artık, odasının altındaki rıhtımdan, hafif çağıltısı kulağa çarpan suların üstüne uzanmıştı; o sularla o ışıklar arasında akıp giden bir taze vücut donukluğu bağlamıştı. Fakat başı, kendini, o yok edici ummânın içinden dışarı çıkarmış; pencerelerinden ne güzel görünen mavi Boğaz suları ve mavi gökyüzü gibi aydınlık, ürküntüsüz, hayata yakın duruyordu.

Yok, yok; durmuyordu ki! İşte, gözlerimiz önünde; o ışıklar, o renkler, o tazelikler içinde; çaresiz, bütün onlar gibi; zaman gibi; işte öyle; akıp gidiyordu. Ve en dehşetlisi bu ki, o ağır hastalığında bile sağlıcaklı imiş gibi görünebiliyordu... Korkunç şey O'nun boynuna kadar çıkabilmişti! O, başını hâlâ ondan dışarda tutuyordu. Hele zekâsı, hâlâ, hâlâ, 1917 sonlarında, veya 1918 başlarında, Beşiktaş'taki "Akaretler"in 76 numarasında gördüğüm zamanki kadar gençti, dinçti!...

Buna baktıkça, yakında bizi vuracak ayrılık felâketinin ne kadar korkunç bir karanlık uçurum olduğunu, —damarlarımın şakaklarımda vuruşlarını duyarak— görüyordum. Kir-

piklerimi zorlıyan göz yaşlarımı, O'nu incitmemek için gücü gücüne, geri geri iterek orada birdenbire aklıma geliveren birtakım neş'eli tasvirler bulup gûya anlatmağa çabalıyordum; o tasvirler, yerinde olur mu, olmaz mı, pek gözetemiyerek; O'nun hoşuna gidebileceğini, O'nu konuşturarak yormıyacağını, benim coşkunluğumu belirtebileceğini ve heyecanlandığımı örtmeğe yarıyabileceğini tasarladığım garip ve anlatılmaz bir heyecanla:

— Efendim, diyordum, bilirsiniz, Ankara'da Başbakanlık dairesinin yanında, Romalılar gününden kalma bir mermer direk vardır! Tepesinde bir leylek yuvası durur... O yuva, bir apartmandır; birçok hava yolcusunun konağıdır, sığınağıdır, barınağıdır!... Leylek o yuvanın en üstünde mekân kurmuştur. O mülk onundur. Orada, yalnız başına gökleri kollıyarak eğleşir, arasıra başını kaldırır, enginlikleri bir gözler... Görürse ki etrafta merak edilecek birşey yok; gene oturur, emin kalesinde dinlenir!... Onun kurmuş olduğu yuvanın altındaki çalı çırpı katlarında kırlangıçlar, serçeler birer bucakta yuva edinirler, yavru üretirler, asıl yuvanın her yanını kendi cıvıltıları ile süslerler!... Leylek, olanca büyüklüğü ile yükseklerdedir... Kanatlarını açtığı zaman, altındaki küçük kuşların hepsini güneşten ve yağmurdan korur. Onun kendi yuvası ise hiçbir bora ile yıkılmaz; sağlam kurulmuştur; sağlama kurulmuştur...

"Teşbihim yerinde mi bilmem. Arzetmek istiyorum ki Zatı Devletiniz, şimdi bu üst odada öyle haşmetle dinleniyorsunuz! Altınızdaki katta büyük bir tarih sergisi var; geçen güz Sizin kurduğunuz, Sizin açtırdığınız sergi... Asırlar ve asırlar orada... Kadın, erkek, genç, ihtiyar, şehrin bütün aydınları, onu akın akın geziyorlar, birçok şey öğreniyorlar! Tatilini geçirmek için yatı ile İstanbul'a gelmiş Romanya Kıralı (II. Karol) Sizin Balkan antlaşmasına verdiğiniz büyük önemin kadrini, kıymetini anlamış bir ziyaretçi olarak; Sizin dostunuz ve müttefikiniz bir ziyaretçi olarak hatırınızı sormağa aşağa geliyor; Sizin ziyaretçiniz olarak o sergiyi geziyor.

"Hatay Cumhur Başkanlığına uygun gördüğünüz Bay Tayfur Sökmen Antakya'dan ziyaretinize gelmiş, Size saygılarını sunmak için alt katta Başbakanınızla konuşuyor.

"Yeniden militarize ettirdiğiniz Boğazlardan, hükûmetinizin izni ile giren dost devlet harp gemilerlnden bir ikisi, dinlendiğiniz sarayın önünde, Savarona'nın yanında Sizi selâmlayıp demirliyor; bir iki gün misafir kalıp gidiyor.

"Bütün bunlar, Sizin eseriniz!... Bunlar, Sizin kurduğunuz yuvanın yanlarında uçuşan, konan, dinlenen, bekleşen dostlarınız... Siz, şimdi bu eserinizin, kurduğunuz bu dostlukların etrafında toplanan bu barış ve saygı eserinin üzerinde dinleniyorsunuz!... Yeniden sağlaşacaksınız!... Şimdi aşağıda toplaşan, huzurunuza girmeyi özliyen, fakat rahatsız etmekten çekinerek hatırınızı sorup saygılarını ve sağlığınıza dileklerini sunup çekilen dostlarınızla gene buluşacaksınız!..." Hoşlanarak dinledi; deniz gibi güzel gözlerini, gözleri gibi güzel denize bir an çevirdi! Ben bu türlü edebiyat "esprit"leri ve kelime oyunları yapmaktan çekinegelmişimdir. Fakat, and ederim ki o gün bu böyle idi!... Mavi ve ışık, insanı, sonsuzluk duygusu ile oyalar... O gün, pencerelerin öte yanındaki denizin mavisi ile ışığı ve bu yanındaki gözlerin mavisi ile parlaklığı biribirine o kadar uygundu ki, akıcı bir sonsuzluğun karşısında kendinizi büyülemiş, dalmış hissediyordunuz...

Evet, O, deniz gibi güzel gözlerini gözleri gibi güzel denize çevirmiş dinliyordu. Sonra, deniz gibi güzel gözlerini tekrar bana döndürdü. Bilmem hangi mâna ile sallamak istediği başını kımıldatmağa çalışarak:

— "Olabilir! Benim kalbim çok sağlamdır; dayanabilir! Bu hastalığı da yenebilir!" dedi.

O gün o, bunları fısıldar gibi söylerken bile o tatlı ve sabırlı bakışları ile nurlanan yüzü ne kadar eskisine benziyordu! Gözleri ne kadar eskiden olduğu gibi parıl parıldı! Ve kendini dünyaya tanıtmış zekâsı hâlâ ne dinçti, çok şükür, ne dinç! Bu hâlinde bile neler yoktu o zekânın içinde, neler yoktu! Hatay; Berlin-Roma mihveri; Habeşistan; sanksiyonlar; Akvam Cemiyeti; Danzig koridoru; Küçük İtilâf; Balkan antlaşması; Sâdâbat paktı; Dil ve Tarih Kurumları çalışmaları; yaklaşan Cumhuriyet Bayramında nutkunu meydanda kendi okuyamasa bile şahsen Ankara'da bulunmak arzusu; o mevsimde Büyükada köylarındaki çamlıkların kokusu; Yalova'da Profesör Doktor Nihat Reşat Belger'in, Kendisi için yaptırdığı, fakat içinde

uzun zaman kür yapıp yıkanamadığına acındığı modern banyonun güzelliği; hepsi, hepsi; bu hayatın, umumi ve hususi binbir izi ve o izlerin, Ruhunda uyandırdığı hükümler, nostaljiler; yani Profesör Fissenje'nin: "Kayıtsız kalmadıkça iyi alâmettir" dediği şeyler; hepsi, hepsi zihninde idi!...

Ve şimdi, en hayranlıkla hatırladığım bir ön sezisi...

Mademki, arkadaşlar, hâtıralar iklimindeyiz ve ben kendim de artık bir hâtıra olmak üzereyim; söyleyeceklerimi, şahsımı belirtmeğe üzenir bir öğünç konusu etmek yanlışlığına düşmekten iyice uzak ve öte tutarak; sadece, O'nun sezişlerindeki olağanüstünlüğün bir misaline tanıklık etmek için burada açıklıyacağım ki, Atatürk, o gün, bana:

— Bütün mezun elçiler vazifeleri başlarına döndüler, bir Fethi (Okyar, Londra Büyük Elçisi), bir de sen, henüz dönmemişsiniz. Sen, bu sene harp çıkmaz diyormuşsun. Başbakan bana anlattı!... Doğru görmüşsün... Bu sene çıkmaz; zaten mevsimi de geçti... Fakat, gelecek seneden korkunuz; dikkatli olmalı; gelecek sene şüphelidir, çok şüphelidir!..." dedi.

O gün, işte gözlerle görülüyordu, artık, Güneş, bütün büyüklüğü ile, olanca aydınlığı ve eşsiz sıcaklığı ile ufka yaklaşıyordu. Fakat, yüzündeki bütün bu eyileşme izleri, bize Hayatı söyliyen ve gelecek durumdan haber veren zekâsı, o Güneşin, mavi sular ardına çekilmesine bu kadar az kalmış bir ânında bile insana, "fecr-i kâzip" aldatıcılığı ve oyalayıcılığı veriyordu...

Dediği gibi de oldu. O, üç dört hafta sonra gözlerini yumup sonsuz barışa kavuşunca bu dünyada tat kalmadı!

O'nun o gün, artık bir nefes gibi hafif kalmış sesle tahmin etmiş olduğu üzere ertesi yıl dünya barıştan oldu; yakıcı savaşın alevi, cihanın ufuklarını sardı.

O gün, O'ndan ayrılamıyordum; "Zaman geçmese olmaz mı?" diye düşünüyordum ve ne gariptir, kendimi tutamayıp O'na hastalığını hissettirecek bir zayıflıkta bulunacağım diye de her an iğneler üstünde gibi idim. Biliyordum ki O, acınacak durumda görünmekten son derece iğrenir...

Fethi Beyi son günlerde görmediğimi, Londra'ya ne zaman gideceğini bilmediğimi; fakat kendimin öbür gün vazifem başına döneceğimi arzettim.

Müsaadesini diliyerek bir iki defa kalkmağa davrandım. Başı ile hafifçe işaret ederek:

— "Otur, otur; konuşuyoruz!" diye emretti.

Bir yandan O'nu dinlemeğe doyamıyordum. Huzurundan ayrılamıyordum. Daha O, gözümün önündeyken hasret başlamıştı! Bir yandan da nefesi gözümün önünde tükenecekmiş gibime geliyordu. Yormaktan korkarak üzülüyordum.

Son rüyalara girmesinin hemen hemen arifesinde bu kadar yaşayışla dolu olarak beni, huzurunda bir saatten fazla alıkoydu. Sonra, çoğu vakit, yakın misafirlerine izin vereceği zamanki âdeti olduğu üzere kendiliğinden:

— "Haydi, seni daha fazla yormıyayım" dedi...

Çok zayıflamış kolunu, yatağının beyaz örtüsü üzerinden bana doğru dermansızca uzattı. Ona eğildim. Uzun sapının ucunda bir lâle gibi toplanıp incelmiş, pembeleşmiş, şeffaflaşmış elini, koklarcasına öptüm. Gözlerimi önüme eğdim. Teesürümü gizlemeğe çalışarak huzurundan ayrıldım. Bana hafifçe baktı:

— "Güle güle!" dedi...

İşte ben bu son emrini tutamadım!

Bir daha yüzünü göremiyeceğimi bilmenin hançer yarası gibi acısı yüreğime saplanmış kalmış Büyük Adamın huzurundan çıkıp Dolmabahçe sarayının billûr trabzanlı merdivenlerinden aşağı muhteşem bir yalnızlığın içinde kendi kendime hıçkıra hıçkıra ağlıyarak inerken ve gördüklerimle konuştuklarımı altüst olmuş zihnime yerleştirirken öyle anlatılmaz bir ruh haleti, bir kesin yas ve bir dinmiyen umuş tezadı içinde idim ki, bir yandan aklıma:

"*An ol günü ki âhır olup nevbahar-ı ömr*"
"*Berk-i hazana dönse gerek ruy-i lâle-renk*"

*

"*Sıhhat sonu dert olmasa, vuslat sonu hicran*"
"*Nuş âhırı nîş olmasa, sur âhırı mâtem*"

*

"Kaldın cihanda bir an"
"Her anın oldu bir devr"

*

"Sever hayatı beşer tâ ser-i mezarında"

mısraları ataların, babaların sesleri gibi uzak uğultularla geliyor; bir yandan da kendi kendime:

"Dünyanın Türkiye'yi ve Türkiye'nin dünyayı görüşünü değiştirmiş misilsiz Adam; Çanakkale'de devletinin şerefini; Sakarya'da Milletinin şanını koruyup Dumlupınar'da bağımsızlığını sağlamak mucizesini göstermiş Adam bu kere de kendi sağlığını kurtarmak için Tabiata karşı bir mucize gösterir" umuduna kapılıyordum. O'nu, yatağında sabırla, sükûnla son ânını bekler bir hasta olarak bıraktığım gibi değil; Anafartalar'daki siperinin üzerinde, karşısındaki ölümü yıkmağa atılmak için askerinin önünde fecri bekliyerek: düşmanın kaçmasına müsaade etmiyeceğini söyleyip askerine: "Bunun için benim ileriden kırbaç sallıyarak vereceğim işaret üzerine hemen, hepiniz düşmana atılacaksınız" emrini verip en önde tek başına yürüyen fedakâr kahraman gibi, hep ve hâlâ o Mustafa Kemal gibi görüyordum! Ecelin de üstüne öyle yürüyecektir; onu devirip yıkacaktır; kaderin kötü kastını altüst edecektir kuruntusuna kapılıyordum!...

Ve billûr trabzanlı merdivenin, hareli parke çıtırdılarını ve ayak seslerini boğan yumuşak yol halıları üzerine göz yaşlarım döküle döküle koskoca boyumla uçurumdan aşağı atlar gibi, bir "esfel-i sâfilin"e geçer gibi yer katına, işte böyle, iniyordum... O yandan da bana doğru, yusyuvarlak ufacık boyu ile Profesör Doktor Neşet Ömer İrdelp, dudaklarında sigarası tüterek ve şakaklarında altın gözlükleri titriyerek nefes nefese gibi çıkıyordu.

— "Nasıl buldunuz, azizim?" diye soruyordu; merakla, şüpheyle ve üzüntü ile; besbelli!...

Gözlerimden yaşlar yuvarlana yuvarlana:

— "Bana, vallahi, yüzü düzelmiş gibi göründü... Maneviyatını dinç buldum... Bir mûcize göstereceğine inanacağım geliyor" dedim.

O zamana kadar kendisine yaklaşmış Başyaver Celâl'e de, Neşet Ömer, yeni bir belge bulmuş gibi tehâlükle:

— "Gördünüz mü azizim... Beyefendi, Atatürk Hazretlerini bir aydır görmediler... İntibaları doğrudur.. Biliyorsunuz; söylüyorum sizlere; benim müşahedelerim de, deftere kayıtlarım da iki üç gündür bu merkezde.. Nisbî bir iyileşme alâmeti seziliyor; vardır, efendim... Bu böyle devam ederse ümit artacaktır efendim" diye gözlüğünün altından yanaklarına sızan yaşları sildi... Benim hâlim mi ona tesir etmişti? Zaten içi dolgundu da taşmağa vesile mi arıyordu? Benim ve Neşet Ömer'in hâlimiz Celâl'e de mi sirayet etti? Merdiven başında üçümüz de ağlaştık... Ne diye? Ümidimiz arttı diye mi? Kırıldı diye mi? Biribirimizden medet umuyoruz diye mi? Hepimiz yalnız O'nun kendinden medet umuyoruz diye mi? Bilemiyorum...Neşet Ömerle Celâl ne düşündülerdi? Rahmete kavuştuklarından bilemiyeceğim de... Yalnız, hatırlıyorum ki billûrlara yaslanmış yorgun ve tasalı üç insanın başbaşa verip yanışları gibi bir ağlaşıştı o!...

***

III

ATATÜRK'ÜN UZUN EMELİNİN VASFI

Arkadaşlar!

Ben, ne diye bu acıklı hâtıralara saptım! Dileğim sizlere O'nun hüzünlendirici son demlerini açmak değildi, aslaa; ben, söz gelimi, O'nun gücünde, en son dakikalara kadar bozulmamış bir düşünce, bir mantık biteviyeliği yaşamış olduğunu belirtmek için gözle görülmüş birkaç misâl vermek istedim. Atatürk ki en büyük kuvvetlerden yılmamıştır; en korkunç tehlikeler içinden, onları geri iterek, aşıp geçmiştir; hiçbir kazancı ile yetinmemiştir; hiçbir üstünlüğü ile böbürlenmemiştir. Daha Sakarya kazancı zamanında: "Her zaferin bir yeni âlem doğuşunun habercisi olması nisbetinde değerlenebileceğini; öyle olmayıp da kendini gaye sanırsa o zaferin eksik ve süreksiz kalacağını" söylemiştir...

Atatürk ki Dumlupınar zaferinde ordusuna: "Hedefiniz Akdenizdir" demeyip: "*İlk hedefiniz* Akdenizdir" demişti ve bunu demekle görünmezde daha, daha ve daha nice başka hedefler de olduğunu erlerine ve milletine sezdirmişdi; görünüyor ki, bir büyük kahramana ölümsüzlük sağlamağa elverir olacak şanlarından hiçbirine O yeter gözü ile bakmamıştır: Tiryaki Hasan Paşa'ya Kanije; Gazi Osman Paşa'ya Plevne; Gazi Ethem Paşa'ya Dömeke yettiği gibi Kendine de Çanakkale yetebileceğini, evet, öyle görünüyor ki kabul etmemişti; ve O'nu, Anafartalar grupuna kumandan yapacakları gece General Liman Fon Sanders'in kurmay başkanı Diyarbakırlı Kâzım Paşa'nın, beşinci ordu kumandanı adına: "Beyefendi, bu kuvvet size çok gelmez mi?" sorusuna O: "Az gelir!" cevabını vermekle özüne güvenir; gücünün üstünlüğünün rütbesinin üstünlüğünden çok daha yukarı olduğuna inanır bulunduğuna henüz albayken işaret ve isbat etmişti...

Eğer O'nun ruhunu ve eserini yakından tanımış iseniz anlardınız ki Albay Mustafa Kemal'in bu sözü o zaman bazı-

larının görmek istedikleri gibi, şöhret arkasından koşar çalımcı bir delikanlının ihtirasına değil; hâlis bir yurtseverin yararlı iş görmek diler büyüklüğüne yorumlanmalıdır! Zira, Anafartalar'a başlamazdan önce bu sözü söylemiş olan Albay Mustafa Kemal, daha sonraları, Anadolu'nun topraklarında koskoca birkaç yabancı büyük devlet ordusu yok etti ve Akdeniz kıyılarında en haşmetli bir donanmayı geriye kendi sularına gönderdi de, Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal bütün o zaferlerinden sonra Mudanya mütarekesi üzerine Mareşal üniformasını üzerinden çıkardı. O zamandan bu yana, benim bildiğime göre, o üniformayı ancak bir defa daha, o da, rahmetli Foto Ferit İbrahim'e askerî kıyafette resim çektirme münasebetiyle, yanılmıyorsam, İsmat Paşa'nın Çankaya'daki köşkünde, bir defa da Ankara civarında yapılan bir manevrayı idare ederken, bir seddin üstünde ve tarassut dürbününün önünde "kepi" ile resmi alındığı gün giyinmişti... Birçok defa birçok yerde yayınlanmış olan o her iki resim de hatırlardadır.

Kampf O'nun Sakarya ovasında zaferini temsîlen bir at önünde mareşal üniforması ile ayakta yağlı boya portresini yaparken, evet, baş O'nun başı idi; fakat üniforma ile ayakta "poser" eden vücut, biliyorum ki yaveri rahmetli Şükrü'nündü... Ve biliyorum ki, birçok dostu tarafından edilen bütün ısrarlı ricalara rağmen: "Ben artık emekliye ayrılmış bir kumandanım" cevabını vererek Cumhuriyetin Onuncu Yıl Bayramında, O, hâlâ kendi sesinden dinlediğimiz nutku söyliyeceği geçit töreni gününde bile Mareşal üniformasını giymemişti! Çünkü O, askerî zaferden sonra yapılacak daha pek çok işi olduğuna inanıyordu; bir noktada dikilip kalmıyordu. Geleceği başkaları görmeden önce O görüyordu!

Böylece, üstünden çıkardığı şanlı zafer zırhı yerine bütün devrimler çağının o hep bildiğimiz sade sivil kıyafetini giydi. Ömrünün en son demine kadar da o kıyafetten ayrılmadı.

***

IV

TENKİTÇİLİĞİ VE DEVRİMLERİNİN ÖNCELERİ

Evet, arkadaşlar!...Ne diye mahzun sondan söz açtım! Şimdi de, çoğunu hepinizin pek iyi bildiği şeyleri sayıp döküyorum!...Sadece belirtmek için mi ki Mustafa Kemal dedikleri zekâ sonuna kadar kendi gidişatına uygun işlemiştir; o işleyişte "gelişigüzel"e, "adam sende ne olacakmış"a, "biçimine geldi de öyle esti"ye yer vermemiştir!...Vücudunun, en sonunda, zedelenmiş, dayanıksızlaşmış olduğuna şüphe yoktur; mademki doktorların raporları ve asıl, eyvah! onarılmaz "bitmek" meydandadır; fennin dediği:"Vücut üzgünlüğü düşünce düzgünlüğüne işler" bilgisi de doğrudur!...Doğrudur ki:

"Âhir mekânın olsa gerek cür'a gibi hâk"
"Devran elinden erse gerek cam-ı ayşe senk!"

Fakat olağanüstü bir varlığı, sadece fânilerin uluorta bilgisi ve dar hesaplı görüşü ile ölçmeğe; sadece o ölçülerin içine sığdırmağa çalışmak her şeyi kavramağa ve anlatmağa yetemez!

Atatürk'te beyin makinesi, ayarı aksamaz bir kronometre gibi en son günlerine kadar hiç düzgünlüğünden şaşmaksızın, geri kalmaksızın, falso yapmaksızın sapasağlam ve dosdoğru işlemiştir. O'nun en son sözü, gazetelerde okuduğumuza göre: "Saat kaç?" diye sormak olmuştur. Bu da, "koma" sayıklamaları içinde bile bir alt şuurun O'nda, zaman kavramı ve "iş başı" düşüncesi olarak yaşamış olduğunu gösterir sanırım...

Değil mi ki hâtıralar söz konusudur, sonu anmak tabiî olarak başı anmaya götürür!

O halde, O'nun zaman içinde gördüğü işlerin, oluşların uyanışları, kuruluşları, ortaya konuşları; bir sözde, O'nun bütün eserinin mantığının ve topluluğunun grafiği, şimdilik ancak kısa ve eksik çizgilerle olsa da belirtilmelidir; tâ ki gele-

ceği önceden sezip kavrama ve yapacağını önceden kestirme gücünün ve yetkisinin O'nda ne şaşmaz olarak işlemiş olduğu, kendinden sonraki nesillerce de gereği gibi bilinmiş olsun!... Bunda, o oluşların beliriş çağlarını hatırlamak, o belirişleri ve oluşları kendi gözlerile görmüş, kulakları ile işitmiş birinin tanıklığını bildirmesi bakımından yararlıdır... O halde, olabildiği kadar uzaklara çıkmak ve "önce"leri araştırmak yerinde olur!...Ben daha öncelerini bilmiyorum; ancak 1918 e varabileceğim; aziz dostum Doktor Rasim Ferit Talay'ın Pangaltı'daki evinde bir yemek davetinde, beni, Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal Paşa'ya tanıttığı akşama...

"Yeni Mecmua"nın 5/18 Mart Çanakkale muzafferiyetini anmak ve kutlamak için çıkaracağı "nüshay-ı mahsusa"da basılmak üzere "Anafartalar kumandanı Mustafa Kemal" ile Çanakkale hâtıraları üzerine İstanbul'da Beşiktaş'ta, Akaretlerin 76 numaralı evinde yapıp o nüshada yayınladığım mülâkattan sonra Paşa'nın ziyaretine sık gider oldum! Bu mülâkat bahsı başlı başına bir uzun konudur ki hâtıralarım arasında ayrıca yayınlanacaktır.

Arzettiğim gibi bu mülâkattan sonra Paşa'nın ziyaretine sık gider oldum. Kendi de iltifat gösterir, beni arar ve aratırdı... Uzun uzadıya söylemeğe hacet yok ki büyük bir kahramanla ahbap gibi tanışmaktan çok haz ve şeref duyuyordum... Beni O'na en çok yaklaştıran ve hayranlığımı artıran şey, O'nun zekâsının tek katlı olmayışı idi; sadece kahramanı olduğu mesleğinin çevresinde kalmakla yetinmeyip çok daha geniş, —O'nun çok daha sonralardaki kendi tâbirini kullanarak söyleyeyim— "evrensel" oluşu idi...

Tanışmamız arttıkça ve konuşmamız ilerledikçe anlıyor ve kavrıyordum ki O, devletimizi ilgilendiren her olayı dikkatle görür araştırıcı, inceleyici, toplayıcı ve herbirinden sonuçlar çıkarmasını bilici işlerlikte modern ve fennî yapılı bir rasathane, bir lâboratuvar; nasıl derseniz deyiniz, aksamadan yürür müsbet, sağlam, yaşayış dolu engin bir zekâdır: Riyazî meseleler, büyük muharebelerin tarihleri, mânaları ve önemleri; birinci İnönü muzafferiyeti üzerine bir beytini Büyük Millet Meclisinde yeni şarta göre düzelterek okuduğu, Namık

Kemal'in, Karadağ muharebesine telmihen yazılmış manzumesi; Tevfik Fikret'in "Sis"i onun aklındadır.

O akıl, egzotik peysajları ve o peysajların içlerindeki tipleri, meselâ Suriye ufuklarını; Halep ve Beyrut muganniyelerini; Filistin ve Derne çöllerindeki vâhaları ve akşamlarını; akşamleyin o vâhalardan, başlarında taşıdıkları toprak testilerle su almaya gelen çevik ve kıvrak Bedevî kızlarını, o çöl güzellerini, Mopassankâri bir romantiko - realist görüşle ve tadışla tasvir ediyor; bu tasvirler O'nun ağzında o zamanlar biraz da Namık Kemal üslübu ile Türkçe ifadelerini buluyordu.

Evet, evet; görüyordunuz ki o Zekâ birinci cihan savaşının gelişme yönünü; imparatorluğun Meşrutiyet devri hükûmetinin o savaşta tuttuğu tarafın eksikliklerini, işlerin varacağı sonucu duygusuna ve düşüncesine sindire sindire kestiriyor; yanlışlıkları eleştiriyor; "doğruları nasıl olmalı idiler"i seziyor, tasarlıyor, olamadıklarına üzülüyor ve temkinle adım atıyor...

Evet, evet; elle tutulacak kadar gözle görülüyordu ki O "esprit critique"tir, ve bunda kendisini hıza getiren kuvvet: Millet ve Memlekettir!...

O'nun o zamanlar, şahsi ve özel konuşmalar halinde uzun uzun, tatlı tatlı anlattıklarını, dinlerken seziyordunuz ki "Mukadderat"ın adamı, yarının kurucusu karşınızdadır. Memleket kimsesiz değildir!...

Dört beş misal, bu sözlerimi edebiyat tasviri halinden çıkarıp gerçeğin hikâyesi haline koyacaktır.

Meselâ: Bunlardan birini, o zamanlar İstanbul sosyetesinde sözü geçtiği ve o çevrelerde hemen herkesçe bilindiği için sırf tarih bakımından ve sırf değerli bir ileri görüşlü süvari subayının medeni davranışı lehine, bu yüzden uğramış olduğu haksızlık ve o zamanki resmî zihniyet geriliği aleyhine bir belgedir diye, isim söyliyerek arzedeceğim:

***

Erkekten kaçma, Erkeğe çıkma konusu

Akaretlerin 76 numarasında oturan miriliva Mustafa Kemal Paşa duyuyordu ki Köse Raif Paşa'nın sayın ve ileri düşünüşlü süvari zabiti olan oğlu rahmetli Fuat Bey —ki bu Fuat

Bey, tanınmış Türkçüdür ve ötedenberi Türkçecidir, ilk Türk Dil Kurultayında da inanlı bir tez hazırlayıp okumuştur—, bir gün, eşi ve kızları ile birlikte, Boğaziçi tabyalarında görevli müttefik Alman subayların bir aile yemeğine gitti diye hemen emekliye çıkarılmıştır. Sebebi de: Türk kızları ecnebi erkeklere görünmüştür diye. Bunun, ordudaki itikat duygusunda kötü etkisi olur.

Bir Türk subayına ve Türk ailesine yapılmış bu yaraşıksız işten Mustafa Kemal, kendi sorumlu imiş gibi utanç duyuyordu. Bu muameleyi bu asrın, Avrupa'nın ve insanlığın normal yaşama kavramına taban tabana karşıt görüyordu. "Böyle yaşamaya medeni yaşama denemez. Umacı yaşamasıdır bu... Elinde iktidar olan, makûl yolda hareket etmelidir" diyordu...

Bugün hiçbir Türk subayı hiçbir böyle davete ailesi ile gittiği için suçlu sayılıyor mu? Sayılabilir mi? Hepimizin eşi, kızları böyle davetlere gitmiyor mu?

O değerli subayın, o ileri düşünceli babanın suçu ne idi?

O emekliye çıkarılmaktan şimdi, Türk bayanlarının serbestçe cemiyete çıkmalarına varan mesafeyi aşmayı kime borçluyuz, arkadaşlar? O gün, Akaretlerin 76 numarasındaki odasında bu sözleri söylemiş olana değil mi?

Türk kadınının serbest, eşit haklı yurttaş olması, Profesör, Dekan, Doktor, Belediye üyesi, Belediye Başkanı, Millet vekili olması, bu kurultayda söz sahibi bulunması hareketlerinin yıllar ve yıllar sonra gerçekleşmesinin özü, 1918 deki genç kahramanın bu ön ve ileri düşünmesinde görünmüyor mu? Gerçi o zaman da ileri görüşlü bazı İstanbul ailelerinde, bir umacı kaçgöçlülüğünden artık uzaklaşmış cesur ve hamleli bir hareket vardı. Fakat Türk kadınının Türk Milletinin eşit haklı yarısı olduğu kavramının kamulaşmasını ve kanunlaşmasını kime borçluyuz, arkadaşlar?

Çarşaf etekleri ve Aşık kemikleri

Gene hep 1918 de! O sıralardaki veya biraz daha önceki bir tebliğe göre: "Kadın çarşafları eteklerinin, aşık kemiğine varacak hizadan kısa olmaması gerekir... Bu buyruğu din-

lemiyenler merkez kumandanlığına götürüleceklerdir, cezalandırılacaklardır" denmesi ve tebliğe uymadıkları söylenerek birkaç aile kadınının adının basında yayınlanması Mustafa Kemal'in kafasının alacağı sapıklıklardan değildi...

— "Ordu on, oniki cephede lüzumlu lüzumsuz kırdırılıyor; Yıldırım ordusunun, hattâ bütün erkân-ı harbiyemizin idaresi yabancı müttefik karışmasına açık bırakılıyor; Sarıkamış'tan, Süveyş kanalından, Bağdat'tan geri çekiliniyor; böyle giderse yakında Irak gibi Filistin'in, Suriye'nin de elden çıkması tehlikesi başgösterecektir. İstanbul'da süpürge çöpünden ekmek yediriliyor; asker kaçakları dağlarda serbest dolaşıyor; bütün bunlara bakılmıyor; bu fecaatleri önliyecek tedbirler alınmıyor da, birkaç biçare kadının, yok eteği aşık kemiğinden yukarı imiş, yok aşağı imiş, payitahtın koskoca merkez kumandanlığı bununla uğraştırılıyor... Bu asr-i medeniyette kabil-i tecviz midir bu dalâlet, Efendim?" diyen Mustafa Kemal'in 76 numarada bu dert yanmasında değil midir, yıllar sonra Keriman'ı dünya güzeli çıkaracak değerde bir cevheri olan bu milletin sağlam yapılı bir varlık olduğunu önceden sezmiş olmasının sırrı?...

Çarşaf eteğinin boyunu aşık kemiği ile ölçer merkez kumandanlığından dünya güzeli Keriman'ı iftiharla, saygı ile karşılıyacak, ona "Ece" adı verecek Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e varan mesafeyi aşmayı kime borçluyuz, arkadaşlar? Kime borçluyuz, Türk kadınını Amerikan, İngiliz, Fransız, Alman kadın kardeşlerinden farksız hür ve medeni bir Türk aile ve hazine kaynağı olarak kabul etme ve kabul ettirme çabasını? Hem de "süfrajet"siz, "grev"siz, zorlayışsız... Kime borçluyuz, çarşafla, peçeyle siyah gölge gibi gezinen genç kızdan uçağına tek başına atlayıp bütün Balkan başkentlerini dolaşarak göklerde kazasız ün almış Sabiha Gökçen'i çıkarmayı?

Kadını aşağı görücü ve kapayıcı zihniyetten eşit haklı arkadaşlığa yükseltme zihniyetini Sana değil de, Atatürk! kime borçluyuz?..

***

Kabalak, Şapka

1914—1918 arasında imparatorluğun mukadderatını elinde tutmakta en çok etkisi görülen ve bunda en çok, Balkan harbinden sonra orduyu gençleştirmiş olması hamlesine dayanan Başkumandan vekili yurtsever kahraman Paşa: "Ordu çöllerde savaşıyor; kızgın güneşten yüzleri yanıyor, gözler kamaşıyor. Bunu gidermek gerektir" düşüncesiyle başa giyilecek nesnede bir yenilik yapmak istemişti ve "kabalak"ı ortaya çıkarmıştı.

Kabalağı, gerektiğinde her subay gibi, tabiî Mustafa Kemal Paşa da giyiyordu. Hattâ Anafartalar'da siperde ve Arıburnu'nda boş gülle kovanlarından yapılma bir mermi kulesinin önünde çekilmiş birer fotografı vardır. Hattâ öyle bir serpuşla bir harp albümünde Avusturyalı bir ressam tarafından yapılmış yağlı boya bir portresi bile vardı. Kabalağı giymekle, o zamanki kendi tâbirince, "mâfevk makamın emrine mütavaat" ediyordu. Fakat bu dışuygunluk O'nun 76 numarada gülümsiyerek dudaklarını büküp :

— "Pekâlâ; mademki böyle eyi bir niyet gösterildi, yarı yolda kalınmamalı idi; cesaret edilip esasına varılmalı idi... Şimdi bu, ne festir, ne külâhtır, ne kolonyâl şapkadır! Bu dedikleri gibi kabalaktır!... Kabalak ne demektir? Siperlik mi, sarık mı? Kukulete mi? Şu mu? Bu mu? Hiçbiri... İşte kabalaktır o, vesselâm!...E böyle yarım iş neye yarar birader!" demesine engel olmuyordu...

1925 ağustosunda, birkaç kişinin: "Orası Anadolu'nun en taassuplu yeridir; başka bir vilâyet intihap buyrulsa idi" yollu ikaz ve tavsiyelerine:

"Teşekkür ederim. Hiç öyle değildir; siz doğrusunu göremiyorsunuz. Onlar benim söyliyeceklerime inanırlar ve benim yaptığımı yaparlar" cevabını verdiği Kastamonu'da halka hitabesinde:

"Arkadaşlar, şu elimdekini görüyorsunuz... Buna şapka derler. Bunun dinle, milliyetle ilgisi yoktur; medeniyetle ilgisi vardır. Bu bir medeni kisvedir. Şimdi bunu ben, işte sizin karşınızda başıma giyiyorum. Siz de giyin" (Nutku okumuş olanlarınız vardır. Şimdi sözü sözüne hatırımda değil) tavsiyesinde bulunacak kadar medeni cesaret gösteren ve o giyimi

sonra da Büyük Millet Meclisi yolu ile kanunlaştıran Gazi Mustafa Kemal'in bu düşüncesinin kendi zihninde ne zamandan beri yaşamakta olduğu işte görülüyor!

1925 ağustosu sonlarında Kastamonu'ya ve İnebolu'ya yaptığı o kısa yolculuktan dönüşte kendi ve o yolculuktaki arkadaşları Ankara'ya başlarında şapkalarla girmiştiler. Onları şimdiki Sümerbank ve o zamanki Taşhan önünde karşılıyanlar da şapkalı idiler...

Pek sevdiği Diyanet İşleri Reisi rahmetli Rifat Hoca sarıklı fesini, rahmetli Velet Çelebi de uzun mevlevi sikkesini başlarından çıkarıp koltukları altına almışlar, O'na doğru baş açık yürüyorlardı. Hoca ile Çelebi'nin bu ilerici ve anlayışlı hareketleri, O'nun ne kadar hoşuna gitmişti!.. Milletinin cevherindeki yüksekliği ve sağduyuyu Arıburnu, Çementepe, Anafartalar, Muş, Bitlis, Suriye gibi en zor ve sıkı durumlarda denemiş Adam'ın ruhunda pekişen inan ve güven O'na bir başına bir millet ve memleket gücü veriyordu. Ve içinde yanan medeniyet ateşini O, kendi etrafına ve bütün yurduna bir güneş gibi aksettiriyordu. İşte nice yıllar önce odasının mahremiyetinde aklından geçirmiş olduğu ve kararını vermiş bulunduğu bir düşünceyi, şimdi bir gezisinden Ankara'ya böyle bir medeniyet 30 Ağustosu zaferi halinde getirip müjdelemişti.

***

Harf değişimi

Aynı Başkumandan vekili paşa, bir ara, harfleri —biliyorsunuz— daha yeni bir biçime sokmak istemişti. Onların her birini, kendi emri ile biribirinden ayırtmış; resmî kâğıtların, gemi teknelerinin üstüne, isimleri teker teker harf halinde yazdırmıştı!...

76 numarada, Miriliva Mustafa Kemal Paşa'nın dudaklarında aynı büklümü ve yüzünde aynı azımsar gülümsemeyi buluyordum.

— "Pek güzel! diyordu. İyi bir niyet; fakat yarım iş; hem de zamansız!...Harp zamanı harf zamanı değildir? Harp olurken harfle oynamak sırası mıdır? Ne yapmak için? Konuşmaları ve hassaten yazışmaları kolaylaştırmak için mi? (O

günkü söyleyişle "muhaverat ve muhaberatı teshil için mi?") Bu şimdiki şekil hem yazmayı, hem okumayı, hem de anlamayı ve binaenaleyh anlaşmayı eskisinden fazla geciktirir ve güçleştirir! Hız istiyen bir zamanda, böyle yavaşlatıcı, zihinleri yorup şaşırtıcı bir teşebbüse girişmenin maddî, amelî ve millî ne faydası var?...Sonra da mademki başladın, cesaret et; şunu tam yap; medenî bir şekil alsın, değil mi Efendim?" diyordu.

Bu dört misal, kendini boşuna ziyana uğramaktan koruyan, fakat düşüncesini ve sözünü de hiç saklayıp sakınmıyan genç kumandanın, ileride iş başına geçerse gerçekleştireceği erkek- kadın hak eşitliği, şapka giyimi, harf değişimi üzerine daha ne uzak zamanlardan beri, şuur, tasarı, hayal ve karar sahibi olduğunu göstermeğe yetmez mi? Hele harfler üzerine, benim 1918 de 76 numarada kendi ağzından işittiğim düşüncelerden önceki zamanlarda da, meselâ daha istibdat devrinde, Havran çöllerinde, sürgün yüzbaşı iken de tasarılar ve emeller beslediğini; bunların, o vakitlerdeki küçük hâtıra defterlerinde yazılı durduğunu sonraları söylerdi. O defterlerin, arşivinde araştırılıp incelenmeleri ile Türk devriminin kökleri üzerine ışık salmaları gerekir... O zaman şuurun daha uzak derinlikleri ve sağlamlıkları daha açıkça bilinmiş olacaktır!...

Gerçi, daha ikinci Meşrutiyet zamanında Lâtin harflerinin kullanılması isteğini belirtmek için kendi gazetesinde bir gündelik başmakale yazmış, ileri düşünüşlü ve cesur deyişli bir başyazar ve bir iki yazar daha çıkmış olabilir! Bu, şüphesiz ki, hele o vakit için beğenilecek ve alkışlanacak yürekliliktir... Daha önceleri, Mithat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa gününde şöyle bir Cumhuriyet sözü edilmiş olduğu da bilinmiyor mu? Fakat Cumhuriyete karar verip, düşüncesini sofrasında davetlilerine açıp, Halk Partisi toplantısında konuşturup, tartışıp Türkiye Büyük Millet Meclisinde kanunlaştırarak devletin ve memleketin rejimi haline getirmek şerefi ve kahramanlığı, 76 numarada tenkitler yürütmüş olan Adam'ın değil de kimindir?

Harf değişimi komisyonu kurmak; Lâtin harfleri ailesinden bütün alfabeler o komisyonda yetkili ellerle incelenip karıldıktan sonra yeni alfabenin her harfi ve sesi tesbit edilince bir

akşam, Gülhane parkında —muganniye Münire Elmehdiye çöl yâlellileri okuduğu bir akşam, onun sesindeki ve sanatındaki güzelliği ve başarıyı övmekle beraber—Lâtin harfleri ailesinden yeni bir alfabe yapılmasının Türk milleti için benimsenmesi gerekli olduğuna dair nutuk okutmak; bir iki gün sonra gemi isimlerini teknelerine yeni harflerle yazdırmak; birkaç gün sonra edipleri, gazetecileri, bilginleri, profesörleri ve öğretmenleri Dolmabahçe sarayında büyük ve önemli bir toplantıya çağırarak komisyonun hazırlamış olduğu yeni harflerin mânasını, kolaylığını, biçimini ve ses yetkisini açıkladıktan sonra bu alfabenin lüzumu ve kabulü hakkında onların düşüncelerini sormak ve almak; böyle bir nevi aydınlar plebisiti yapmak; gazetelerde eski harflerin yanı sıra yarı yarıya yeni harflerle de makale ve fıkra denetmek; İstanbul'da her semtte gece dershaneleri açtırıp, halka yeni harflerin yararlığını ve kolaylığını anlattırıp yeni alfabenin bir an önce öğrenilmesini sağlamak; halkın okuma yazma öğrenmesini gereği gibi çabuklaştıracak; eski alfabedeki "i, ı, y, o, ö, u, ü" seslerindeki bir örnek yazılma yüzünden doğmuş telâffuz zorluklarını giderecek; sözün başında, ortasında, sonunda gelmesine göre bir harfin alacağı biçimin başka başkalaşması yüzünden alfabenin öğrenilmesini "360" kadar şekil ezberlemek zorluğundan kurtarıp sadece "29" şekil bellemeye indirmek; vilâyet vilâyet gezip halk toplantılarında kara tahta başına geçerek tebeşir elinde, yeni harflerin üstünlüğünü bir köy öğretmeni gibi ahaliye kendi anlatmaları ile açıklamalarda bulunmak; umumî efkârı böylece, coşkunluğa ve hevese getirdikten sonra yeni harfleri Türkiye Büyük Millet Meclisinde kanunlaştırarak şimdiki Türk alfabesini kurmak; böylece tarihte hemen hiç eşi görülmedik seyreklikte bir olay olarak bir atılışta alfabeyi yenileştirip değiştirmekle halkın okuma yazma imkânlarını arttırmak, Türk cümle yapısına yabancılıklardan arınıp eyice Türkçeleşmesi yolunu açmak; Türk matbaacılığını modern batı matbaacılığının bugünkü bütün ilerlemelerinden faydalanacak bir üstünlüğe eriştirmek ve bütün bunları altı ay içinde gerçekleştirip Türk devletinin ve milletinin kanunlaşmış yeni okuma yazma rejimi haline komak cesareti ve kahramanlığı O'nun değil de kimin olacaktır?

Yeni Türk harflerinin kabulü hâtırası olarak Çankaya köşkündeki çalışma odasında Türkiye Büyük Millet Meclisinin mi? başka bir millî kurumun mu? şimdi birdenbire pek kesin söyliyemiyeceğim amma, zannederim Türkiye Büyük Millet Meclisinin olacak, gümüş bir levha üstünde, her biri altından yapılma "majüskül" ve "minüskül" yeni Türk alfabesini hediye etmiş olduğu arabesk nakışlı zarif bir levha dururdu. O levhaya her gözüm iliştikçe O'nun 1918 de, Akaretlerin 76 numarasında, biribirinden ayrı yazılarak kâğıtlar ve gemi tekneleri üzerine teker teker, dizim dizim sıralanmış "huruf-ı munfasıla" alfabesinden bahsederken: "Pek güzel! İyi niyet, fakat yarım iş... Sonra da mademki başladın, cesaret et; şunu tam yap; medeni bir şekil olsun" demesindeki mânanın sırrını düşünürdüm. Elindeki iktidarı eyiye kullanmış uyanık ruhlu, yüksek görüşlü bir Önder'in örneğini bir o levhada, kendi kendime seyreder; bir de hiç O'na sezdirmeden yüzüne bakardım!

***

O'nun tenkitleri, O'nu tenkitler

O günkü (1914-1918) baştakilerin, veya içyüzünde baştakinin, ilerilik hamleleri üzerine bu türlü tenkitler yürüten genç kumandana karşı, gene o zamanlar görmüş ve işitmiş olarak biliyorum ki muarızlarının yönelttikleri tenkit, başlıca şu iki noktada toplanıyordu: "Mustafa Kemal vatanperverdir; muktedirdir; liyakatlidir; muvaffakiyetlidir; hoştur, şudur, budur ama iki kusuru vardır; biri: çok içer; öteki de başından çok büyük ve aklının erebileceğinden çok yukarı söz söyler"; hülâsa edecek olursan: "İyi askerdir ama ayyaştır; haristir; kendini beğenmiştir; hırçındır, mağrurdur.„ Bu demektir ki yüksek makamın hoşuna gitmez; bu demektir ki menkûptur; dıştan pek belli edilmese bile içten bu böyledir...

Mustafa Kemal ise işlerin kötü ve kabiliyetsizce idare edildiğini, bu yüzden devletin ve memleketin bozguna ve felâkete doğru götürüldüğünü, kesin olarak görüyor; bununla beraber Türklüğün ve Türkiye'nin yıkılıp gitmiyeceğine, kendi gününün geleceğine kesin olarak inanıyordu! Eyice sezmişe benziyordu ki O'nun içinde doğmuş olan devlet, bizim başımıza geleceği günü bekliyor!...

***

Bir Resmi ve Bir Yazısı

Bu sözümü de bir edebiyat tasviri halinden çıkarıp bir gerçek belge haline koymak için şu misali vermeme müsaade ediniz ki: "Yeni Mecmua'nın 5/18 Mart Çanakkale nusha-yı mahsusası"nda yayınlanıp satışa çıkarıldıktan sonra bir an toplattırılan ve bu defa beşinci ordu kumandanı sıfatı ile "papye kuşe" üzerine General Liman Fon Sanders'in mecmua forması büyüklüğünde resmi ilâve olunarak yeniden ortaya çıkarılan mülâkatım üzerine Mustafa Kemal Paşa bir gün, yaveri yüzbaşı Cevat Abbas eli ile evime göndermek lûtufkârlığında bulunduğu ve o günden bugüne kadar, ömrümün imrendiğim bir mükâfatı gibi gözümün önünden ayırmadığım resminin altındaki ithaf yazısının ilk kısmında:

"*Her şeye rağmen muhakkak bir nûra doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz Memleket ve Milletim hakkındaki pâyansız muhabbetim değil; bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf Vatan ve hakikat aşkı ile ziya serpmeğe ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümdendir.*"

(Bu fotoğraf, kürsüden Kurultaya gösterildi).

Çanakkale'nin muzaffer kumandanı genç kahraman Mustafa Kemal Paşa'nın, kendi el yazısı ve imzası ile beziyerek, mülâkatı yapan ve yazan mütevazı "genç muharrir" e hediye ettiği o resim, 24 Mayıs 1918 tarihini taşıyor: O'nun üçüncü ordu müfettişi olarak Samsun'a ayak basacağı tarihten 5 gün eksiği ile bir yıl önce ve birinci cihan harbinden çıkışımızdan 5 ay 12 gün önce!...Yani, savaşın Mondros mütarekesine ve imparatorluğun dağılmasına doğru en korkunç çatırdılarla, çöküntülerle koşar olduğu bir sırada Mustafa Kemal'in, hali, sonucu ve acıları, oldukları gibi bu anlayıp anlatışı; olacağı bir resul şüphesizliği ile bu önceden bildirişi; bu sarsılmıyan soğukkanlılığı; bu şaşmıyan inanı; kendi dediği gibi: "Aziz memleketi ve milleti hakkındaki pâyansız muhabbeti" ne demektir, görüyor musunuz?

1918 de, daha harp içindeyken O'nun bir genç yazara söyledikleri ile, —yukarıda anlattığım üzere—o zamanlar O'na bazı yüksek çevrelerde arkasından söylenenleri karşılaştırınız;

kimlerin gaflet ve azamet "ayş-u nûş"undan sızmış olduklarını, kimin millet ve memleket aşkı şarabını içtikçe ayıldığını ve uyarmağa çalıştığını daha kolay kavrarsınız!...

O'nun 1918 de, bir yazara açık açık haykıran bu nidalı, bu coşkun, bu cesur, bu inanlı, bu güvenli hitabı ile 1927 de Büyük Nutkunun sonundaki o ölümsüz gençliğe hitabını hatırlıyanlar ve karşılaştıranlar göreceklerdir ki her ikisini de söyliyen, aynı Adam'dır; O'nun şuuru, O'nun inanı, O'nun güveni ikisinde de aynıdır: Önceden ve sonradan!... Zira, O'nda değişmiyen biteviyelik, gözleri kamaştıran enginlik, inanı ve güveni artıran şaşmazlık ve sarsılmazlık vardır!...

Evet, O'nun düşüncelerinin işte böyle kıdemi vardır; inanıyorum ki bakası da olacaktır!...

O'nu o zamanlar tenkit edenler sonra ne oldular, ve o zaman tenkit edilen kişi, sonra Milletinin bağrına sığınarak, yurdunun başına geçerek ve dünyanın karşısına dikilerek, düşünün, ne yapı kurdu!... Her şey ve hepsi gözönüne getirilince, işte ancak o zaman, Mimar, bütün eşsizliği ve Anıt, olanca yüceliği ile karşınızda dinelir !...

***

V

"BİR NÛRA DOĞRU YÜRÜMEKTEYİZ"

Bizleri bağımsızlaştırana bağlanalım!... Şair gibi bizler de diyelim ki :

"*Esir-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esaretten!*"

Böylece, O'na hayranlığımızı bir daha belirtelim. Çünkü O bir yeni Adam'dı: Hürriyetin, istiklâlin âşığı, savaşçısı, dâvacısı ve timsali Adam!... O, bize yeni bir çığır açmağa, yeni bir çağ yaratmağa gelmişti... Dilediğini başardı; çünkü, gerçekten, dediği gibi: "Muhakkaka bir nûra doğru yürümekte!..." idi.

O, tevazuundan böyle söylüyor; yoksa nûr, O'nun kendi idi! Nûr birdi; O biliyordu ki onun içinde O ve bizler biriz. Fakat mademki "yürümekteyiz" diyor, bu yürüyüşün mantığını kısaca hatırlamak bile O'na hayranlığımızı artırmağa ve inanımızı tazelemeğe yetecektir!...

"Çanakkale kahramanı ve Anafartalar muzafferi, Yıldırım orduları grupu kumandanı, fahrî yaver Mustafa Kemal Paşa" olmak ve kalmak şerefi O'na yetmiyor mu idi?... Şanı? üzerinde; rütbesi? omuzunda; kordonu? göğsünde; yaveri? yanında; otomobili? altında!... Hayır! O, pullu sırmalı pırıltıların ve o şatafatlara bürünerek özünü kurtarmanın ve kendi rahatını korumanın adamı değildi... O içinin söylediğini güder, doğrunun haykırışına yönelir, topluluğun sağlığı ve sağlamlığı uğruna Kendini ortaya atmaktan yüksünmez; "Can nedir kim ânı kurban etmeyim cânanıma?" der bir büyük varlıktı O!...

O'nca, yabancılar tarafından kırılan millî nefs izzetinin onarılmasından, Milletinin ezilmezliğini dünyaya tanıtmaktan başka yaşama şartı ve rütbe kademesi yoktu!...

O'nun mantığı buradan başlar, O mantığın asıl ilk adımı, üçüncü ordu müfettişi diye yükseltildiği makam değildir; o makamdan gördüğü memleket ve millet manzarasının kendine ilham ettiği hakikattir...

***

"Sine-i Millette Ferd-i Millet olmak"

O hakikat, o zamana kadar her birini bir savaş meydanında kazanmış olduğu bütün rütbelerden, ve bir teki müstesna bütün nişanlardan soyunup sıyrılması ile; "çuvaldan" bir sivil spor kılığına girerek eskiden üniformalı bir asker paşası iken şimdi bir izci oymak beyine benzemesi ile; yani, o zaman Kendi kullanmış ve resmî belgelere de geçirtmiş olduğu üzere: "Sine-i Millette bir ferd-i Millet" olmak rütbesine ermesile başlar!...

Bu rütbe rütbelerin en büyüğü ve gücü idi. "Sine-i Millette ferd-i Millet" olmak, "nûra doğru yürümekti,, ; yaratmağa başladığı yeni Türk âleminin ilk öncü kişisi olmaktı. O, bu rütbeye, Erzurum kongresine başkan seçilmekle ermişti!...

O, bu rütbenin ağır yükünü kendi üzerinde öyle bir gönül ferahlığı ile taşıyordu ki!... Sizlere, şimdi, belki de edebî tasvir gibi gelecek bu sözleri söylerken bilseniz gözümün önünde ne gerçek hâtıralar bir daha canlanıyor!...

Amasya'dan Sivas'a dönerken Kendinin, "çuvaldan" diye gülerek baktığı o sivil spor ceketinin göğsünde yalnız bir tek madalya parlıyordu: Çifte kılıçlı altın imtiyaz madalyası!...

İşte, o kıyafetinde bile, müstesna olarak, hiç göğsünden ayırmadığı, o madalya idi...

Onu öyle seviyordu! Hâtıram beni yanıltmıyorsa, Sakarya'dan sonra İsmet İnönü ile Kâzım Özalp'a da, yüksek yararlıklarının şükran karşılığı olmak üzere o çifte kılıçlı altın imtiyaz madalyasından birer tane verdi...

Ne diyordum? Amasya'da, Salih Paşa ile görüştükten sonra Sivas'a dönerken otomobilde, —göğsünde taşıdığı o madalyaya, o madalyayı sever gibi elini sürerek— dedi ki:

— İstanbul'dakiler, rütbelerimi, nişanlarımı geri alacaklarmış. Hakları yok ya! çünkü, ben onların her birini bir harp meydanında bir hizmet mukabili kazanmıştım. Salonlarda, saraylarda değil... Fakat her ne ise!... Zaten ben o kimselere tekaddüm edip istifamı verdim... Varsın alsınlar! Ancak, —eli ile göğsündeki madalyayı okşıyarak — bunu vermem; bunu benden kimse alamaz! Bunu Anafartalar'da harp meydanında benim göğsüme taktılar!..."

Koca Adam! Ardında bırakıp geçtiği zafer hayatından yalnız bu altın noktayı kendinde alıkoymuştu!

Onu göğsüne, bir kaleye bayrak diker gibi takmış; sarı saçları Anadolu rüzgârı ile okşana savrula koşup gidiyordu: "Nûra doğru".

Tokat'ın ağzında bir avuç asker, dizi olmuş, O'nu bekliyordu. O, Bolu beylerine isyan etmiş Köroğlu değildi; Milleti adına, dünyaya meydan okuyan "Hey'et-i temsiliye reisi" Mustafa Kemal'di. Boynu bükük Anadolu kasabasının kapısında, kıyafeti yıprannış, fakat içi aşınmamış bu saygı kıt'ası dimdik, işte O'nu gözlüyordu!... O, evvelâ, askerin önünden geçmekte tereddüdü varmış gibi davranmak ister bir an geçirdi; üniformanın disiplinine saygı göstermek dilediğinden mi? üniformalı kumandanı şöyle bir, içinden denemek istediğinden mi? bilemiyorum; herhalde bir müşahededen doğduğu duygusunu verir bir mânalı tavırla, kolordu komutanı Çolak Salâhattin Bey'e, eli ile de göstererek ileriye geçmesini bildirir bir işaretle:

— "Buyrun!" dedi.

Salâhattin Bey, tabiî ki üniformalı ve vazifeli idi, görünüşte açıkça yetkili idi.

Fakat Salâhattin Bey, benim üzerimde unutulmaz tesir bırakmış saygı, nezaket ve anlayışla kendi yerini ve öne geçme, teftiş etme kıdemini O'na bıraktı!

O zaman, o izci oymak beyi kılığındaki sivil adam, sol elindeki bastonunu kılıç gibi sımsıkı ve yanına yapıştırırcasına gövdesine bitişik tutup askerlik oynıyan bir hevesli delikanlıya benziyerek kıt'anın önünden o sert ve sevimli bakışları ile geçti. O kılığında bile bir kale gibi muhkem gözükerek; varlığı ile mıknatısladığı askere ve askerin etrafında toplanmış sivil halka; karşıcı çıkmış mülkiye ve askeriye erkânına; hepsine ve herkese, o spor kılığında bile en üstün bir şef saygısı yayarak, derin ve heyecanlı bir sessizlik ortasında bir akşam üzeri!

O akşam, orada bir mucize görüyordum.... O'nun artık resmî bir devlet rütbesi yoktu; üzerinde o rütbenin alâmeti, işareti yoktu; fakat millî bir rütbesi ve millî bir ünvanı vardı: "Ferd-i Millet" olmuştu... Hendese noktadan başladığı gibi O da Eserine "Ferd-i Millet" olmaktan başlıyordu. Ve bu rütbesi ile O, her rütbenin üstüne çıkmıştı. Kendilerine, O'nu tutup İstanbul'a "tahtel hıfız" göndermeleri emredilen

resmî ve gayri resmî şahsiyetler, valisi ile, kumandanı ile, polisi ile, jandarması ile, halkı ile O'nun cazibesine tutulmuş, O'nun etrafında halka olmuş; işte görüyorum, O'na tutunmuştu. Bu, aydının ve yığının Kahraman etrafında birliği ve beraberliği idi. Bu, Kahramanda ve Milletinde bir şuur birleşmişliği idi... Yurdun, Miletin, ordunun bu birleşmişliği, işte nüve halinde bir yeni devlet başlangıcı görünüşünde, işte karşımda idi... Bir yıl önce 76 numarada mülâkat ederken, O'na Anafartalar Kumandanı olduğu geceki zorluklar karşısında ve karanlıklar içinde bu kadar büyük mes'uliyeti ne cesaretle kabul ettiğini, hayrette kalarak sorduğum zaman, O, bana: "Ben, vatanım mahvolduktan sonra yaşamamağa karar verdiğim için bu mes'uliyeti deruhte ettim" demişti. O'nun o sözündeki mânanın ciddîliği, bir Anadolu kasabası ağzında bir akşam üzeri sular kararırken bu küçücük karşılama ve geçit töreninde kendini işte ne kadar kuvvetle belirtmiş oluyordu!...

Bu hali görünce O'nda bütün devleti, üstünde taşıdığı giyimde değil, içinde yaşattığında ve kendinde belirttiğinde olduğunu anlıyordunuz!...Anlıyordunuz, O'nun düşündüğü mânada "sine-i millette ferd-i millet olmak" ne demektir ve "nûra doğru yürümek" nedir!... İşte bu selâmlaşışta, bu topluluklarda açıkça görülüyordu ki O hürriyete doğru, istiklâle doğru, Millet hâkimiyetine doğru yürümektedir. Dünya istesin istemesin; bıraksın bırakmasın; O "behemehal", Milleti ile birlikte bu nûra doğru yürüyecektir. Ve işte yürüyor :

O rütbe, O'nun karşısındaki tenkidin, O'nu: "içer ve aklının erdiğinden büyük işe karışır" diye sözle yermekten çok daha ileri gidilerek O'nu bilfiil "âsî ve matrut" ilân etmek rütbesi idi!

Kendi, Çamlıbel'den aşarken bu yanlış hükme gülüyordu:

— "Yahu! Memleketi ben mi batırdım? Yabancıyı Anadolu'ya ben mi soktum? Ben mi nizamı bozdum? Ben, kalanı kurtarmak, dağılanı kurtarmak ve nizamı kurmak için çalışıyorum. Bana müteşekkir olmaları lâzım gelirken müstevli düşmanlarımızın menafiine uyarak nankörlük ediyorlar. Yanlış yoldadırlar; hata ediyorlar!" diyordu.

Bu gülmek, bir nefs izzeti yarasının kanamasını örtüyordu; bu hayret ediş, bir üzüntü duyuşu belirtiyordu; bu "kadir bilmezlik ediyorlar" düşüncesi bir kırgınlığı açıklıyordu!...

Fakat O, sonra işi gene şakaya vuruyordu:

— "Bak buraya, diyordu; yaya gitmek atla gitmekten iyidir derlerse inanma; atla gitmek araba ile gitmekten iyidir derlerse inanma; araba ile gitmek otomobille gitmekten iyidir derlerse inanma!..." Böylece aşılacak mesafenin çokluğuna, dağların ıssızlığına, bayındırlığın yokluğuna tezat teşkil edecekmişçesine koşup aşan eski Mersedesinin, eski Anadolu'da bir bugünkü medeniyet yadigârı kalmış çabukluğunu, rahatlığını, ve müstesnalığını öğüyordu... Ortasından geçmekte olduğumuz bayındırsızlık, anlaşılıyor ki, O'na şunu ilham ediyordu :

— "Biliyor musunuz? diyordu; bu mübarek Anadolu'nun, mamur veya harap, ne olursa olsun bir yerinde aynı düşüncede olan insanlar modern küçük evler kurarak orada yeni bir hayat kurmalılar!..."

Koşarak aşmakta olduğumuz boşlukla tezat teşkil eden projeler, projeler... Fakat O'nun şaka gibi söyledikleri şakadan olamaz!... İleriki Ankara başkenti tasarısını bu sözde saklı sanmak yanlış olmaz!... O'nun bu türlü her hayal sözü bir işaret, bir uyarış, bir remz'di; düşünür ve düşündürür bir remz!...

***

Nûra doğru giden yol

Şimdi artık, o mantığın geçtiği yolları, kırdığı engelleri, aştığı mesafeleri, taş taş kurmağa başladığı yeni anlayış yapısını en kısa çizgilerinde bir daha gözden geçirin; "Nûra doğru yürümekte olduğunuzu" adım adım görürsünüz!

Başkanlığına seçilmiş olduğu Erzurum Kongresinden "Millî Misak hududu" ve Sivas Kongresi kararlarını almak: Millî temsil nisbetini bölgeci olmaktan çıkarıp daha memlekete yaygın bir yola yöneltmek; türlü türlü ve ayrı ayrı olmaktan merhale merhale bir olmağa doğru ilerletmek; temsil yetkisinin çevresini daha genişletip genelleştirmek...

Başkanlığına seçildiği Sivas Kongresinden, —evvelce Kendi,

Yıldırım orduları grupu kumandanı iken yabancı saldırgan ordularını durdurduğu noktadan sınır kesilmesini sağlıyacak— "Misak-ı Millî" andını daha kesinleştirmek... Kongre seçimi sonunda, "Hey'et-i temsiliye başkanlığına" gelmek!...

Bunlar, kâğıtları ıslatıp kâğıtlar üstünde kuruyacak, solacak, sonra buruşturulup bir kıyıya atılacak boş sözler değildi! Öyle sanan aldanır...

O'nunla konuşurken, O'nun size söylediğine ve sizin O'na söyliyeceğinize dikkat etmeliydiniz!... Bir iş için O'nun size söylediği, senetti. Sizin O'na söylediğinizi gününde ve gereğinde kullanılacak senet tutardı. Her vazifesini öyle ciddiye alırdı! Her vazife, O'nun için bir mertebe idi. Her mertebenin ödevleri ve yetkileri vardı. Onları Kendi, gecikmeksizin ve gevşemeksizin yapar, ve başkalarına yaptırırdı... Her işini eline ve diline dolardı! Ve göreceksiniz ki her işinde bu böyledir. İstanbul'da, mütarekede, Yıldırım orduları grupu kumandanlığını nasıl her gereğinde benimsiyerek ve mühimsiyerek söyler ve hatırlatır idi ise, Sivas Kongresinden sonra da: "Hey-et-i temsiliye reisi" düşüncesi ve sözü dilinden düşmezdi. Onu böylece kendi aklına ve sözüne nakşetmişti; karşısındakilerin de gözüne, kulağına ve ruhuna nakşettirmeğe çalışıyordu! Ve göreceksiniz ki sonuna kadar her işinde bu böyle olmuştur...

"Güneş ufuktan şimdi doğar"

Üzerine aldığı işi yaparken cesur ve neş'eli görünüyordu. O'nu böyle gören, bazı şeyleri şakadan yapıyor sanırdı, sanabilirdi. Gerçi kendi de şakayı severdi ve şakadan anlardı. Fakat hiçbir işte hiç, amma hiç şakası yoktu. Buna kendi inanmış ve zamanla başkalarını da çok akılda kalacak derslerle inandırmıştır!...

Amasya'da O'nun söylediklerinden bazılarını Salih Paşa, ihtimal, şişirme, mübalâğa sanabilmiştir: Teşkilâtsız Anadolu'nun çorak dağlarla çevrili boş yaylasında O'nu durumun sonucunu iyimser görenlerden, O'nu şeflik oyununa kalkışmış sanabilenler olmuştur! Fakat dağınık ve teşkilâtsız görünen Anadolu'da bu oyundan ne çıkacağını O, biliyordu.

Hey'et-i Temsiliye Reisi yetkisi ile "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti"ni kuruyor, teşkilâtlandırıyor; başına geçtiği o teşkilâtın sesini âleme duyurmağa başlıyordu.

Salih Paşa ile görüşmesinden dönüşünde, Çamlıbel'den geçerken, eski ve üstü açık otomobilinden ufuklara ve rüzgârlara doğru boğazını yırtar ve nefesini tüketircesine: "Güneş ufuktan şimdi doğar, yürüyelim arkadaşlar" diye bar bar bağırdığı zaman, altın saçlarile "nûra doğru yürümekte" olduğunu bildiği ruhunun hızını Anadolu'nun taşına, toprağına sindirecek coşkunlukta aksettiriyordu. Bu inanla haykıra haykıra Millet'i ve Milliyet'i, ervahı ile, cemadâtı ile uyarıp ayaklandırmağa çalışıyordu... O, ordusu kurulmuş, zaferi olmuş ve muradına ermiş bir mes'ut adam ruhunun engin itminanı ile yürüyordu!... Şuurlu bir inanla sarsılmaz bir güvenden başka hangi kuvvet böyle bir şey yaptırabilir! O, diyordu ki: "Güneş ufuktan şimdi doğar!.." Halbuki, doğmuştu işte!...

O Güneş, Kendi idi ve Kendindeydi!...

O'nun nûru ardınca "yürüyelim arkadaşlar!", O'nun neler yaptığını birer birer görelim... İşte: Sivas Kongresinden seçilmiş "Hey'et-i Temsiliye Reisi" sıfatı ile yeni meb'usan seçimini ve âyân toplanmasını İstanbul hükûmetine kabul ettirmek... Kendi, meb'us seçildiği ve meclis İstanbul'da açıldığı halde ihtiyat tedbiri alıp İstanbul'a dönmemek...

Evet, Samsun'dan Erzurum'a, Erzurum'dan Sivas'a ve Sivas'tan Ankara'ya, gittikçe kuvveti ve nufuzu artmış olarak geçip Ankara'dan öte yürümemek:

"Sine-i Millette ferd-i Millet olarak sine-i Vatanda" yer tutup olayların gelişmesini temkinle gözlemek...

İstanbul'da meclis basılıp dağıtılınca, içindeki yurtsever büyükler yakalanıp Malta'ya sürülünce hiç telâş etmeden Ankara'da "Türkiye Büyük Millet Meclisi"ni kurmak... Bu mecliste kök düşünce olarak:

"Hâkimiyet bilâkaydüşart Milletindir" düsturunu koydurmak ve oylandırmak...

İsyan etmiş sayılıp askerlikten çıkarıldıktan sonra bir de bu meclisi toplanmağa çağırdığı için idama mahkûm edilmek!...

Evet, ne olursa olsun, O, durmadan, dinlenmeden, Milleti ile birlikte, "muhakkaka bir nûra doğru" yürümektedir...

"Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"nun (Anayasa) başlıca maddelerini yaptırıp kabul ettirmek; devlet kavramını gittikçe yerleştirmek, "Kuvayi Milliye"cilikten "muntazam millî ordu"-luğa yükselmek; Gaziantep, Maraş, Urfa müdafaalarını pekleştirmek, Düzce, Bolu, Yozgat isyanlarını bastırmak; hilâfet ordusunu yenmek; fetvalara karşı ihanet-i vataniye kanununu çıkarmak ve istiklâl mahkemelerini kurmak; harekete millî hareket, savaşa İstiklâl harbi demek, o harekette ve o savaşta kazanılacak nişana "İstiklâl Madalyası" demek... İstiklâl madalyasını Türkiye'nin tek nişanı etmek...

Yeni genç ordunun doğuda Kars'ta ve batıda İnönü'de elde ettiği muzafferiyeti yeni kuvvetin varlığına, iki cephede iki şanlı ve sağlam belge edinmek...

Anadolu'daki "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" varlığını saldırgan yabancı büyük devletler konferansında söz sahibi saydırmak...

Kendisi Büyük Meclis tarafından fiilî Başkumandan seçilip tam yetki ile bütün sorumluluğu üzerine almak...

Sakarya Muzafferiyeti

O muzafferiyetten sonra büyük Meclis'in oy ve alkış birliği ile verdiği "Müşürlük rütbesini ve Gazilik ünvanını", Kendisine eskiden Damat Ferit hükûmeti tarafından yapılmış haksızlığın giderilmiş olması nişanesi olarak kabul etmek; yeniden, fakat bu sefer yeni müşürlük işaretleri ile, Milletin Mareşali olarak üniformasını giymek...

Dumlupınar'da Başkumandan muharebesini yapıp kesin ve tüm zaferi kazanmak... O âsi dedikleri, o askerlikten tardettikleri, o idama mahkûm ettikleri yurtsever kahramandan Kurtarıcı muzaffer Başkumandan Mareşal Gazi Mustafa Kemal'i çıkarmak... Mondros mütarekesine düşmüş Türkiye'yi, —Adana'yı, İzmir'i geri almış; Bursa'yı, İstanbul'u, Edirne'yi kurtarmış— ; Erzurum kongresinin andiçtiği "Misak-ı Millî" hududu bütünlüğünü, egemenliğini ve bağımsızlığını gerçekleştirmiş Türkiye olarak kurmak...

İşte: "Her şeye rağmen muhakkaka bir nûra doğru yürümekte" olduğumuza tâ başından, en önceden, en birinci inanmış Büyük Zekâ'nın o nûra varmak ve vardırmak için açtığı yol ve hiç şaşmadan güttüğü mantık, en kısaltılmış çizgilerinde bu değil mi?

İçinizde düşünebilenler olur ki bilinenleri ve aynı şeyleri tekrarlamaktayım!... Düşüncelerimizin dalgaları denizlerin dalgalarına benzerler; art ardadırlar; hep birdirler, çağıltıları ve ritmleri birdir; ve hepsi aynı ahengi verirler: Coşkunluk!..

Serpintileri dağınık da olsalar, bu art arda kabarışlar ve inişler, aynı ummana düşeceklerdir!...

***

Arkadaşlar!

Abdülhak Hâmid'in Fatih için pek doğru olarak söylediği:

"*Kaldın cihanda bir ân, her ânın oldu bir devr*"

sözü, denebilir ki Atatürk'ün de tasviridir. Birçok kumandan ve kahraman için ölmezlik şânı sağlamağa ve o kahramanlarla milletçe öğünmemizi haklı göstermeğe yeter olmuş birer tek zafer misillû üstün başarısı, Mustafa Kemal'e de Çanakkale'de nasib olmuştu. Fakat hiç yorulmaksızın "nûra doğru yürümekte" olan o Zekâ'nın yarattığı eserin tümü içinde Anafartalar ancak bir "dîbâce", bir "önsöz" dür. O, değil yalnız Çanakkale'nin alınmazlığını dünyaya göstermek başarısını; fakat bütün Türkiye'yi kurtarıp yeniden kurmak zaferini bile kendinin bir "gün işi" gibi tabiî vazifesi olarak görüyordu. Her gün kendi kendini geçiyordu. Her zafer O'nun için bir ilerleme vasıtasıdır; gaye, nûra ulaşmaktır. Nûr onun için Türk varlığıdır; saadetli bir dünya içinde Türk'ün saadetidir. O, işte bu nûra ulaşmak için yorulmadan, usanmadan koşuyor. Zafer, asıl ona varmaktır. Rütbe, asıl odur... Onun için, askerî zaferinin rütbesinden daha Mudanya'da soyunuyor.

O zaferi kazanmakla işini bitmiş saymıyor. Düşünüyor ki: O ana kadar yaptıkları ile daha ancak kurtulmak ve birleşmek çağının vazifesi bitmiştir.

İzmir'i almakla kazandığı zaferi, Erkân-ı Harbiye Reisi ve Garp cephesi komutanı ile, o iki şan arkadaşı ile görüşerek

yazıp yayınladığı tebliğde Milletine müjdeledikten sonra Garp cephesi komutanını Mudanya mütarekesi cephesine gönderiyordu. Kendi, Ankara'ya dönüyor.

Ankara'daki olağanüstü karşılamaların; Milletinin iki üç asırdır uzak kaldığı ve hasretini çektiği zaferden, işte şimdi O'nun yeniden duyurduğu zaferden aldığı tatla tufan gibi coşmuş alkışları önünde, Türk ordusunun başarısının şan payını en temiz ruhlu bir başkumandan cömertliği ve civanmertliği içinde, en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün zafer arkadaşlarına, her birinden ayrı ayrı kıvanç ve öğünç duyarak dağıtıp Türk ordusunun büyük zaferini hikâye ettikten sonra yeni çağı açıyor: Bu çağ, devrimler çağı olacaktır.

Milletini yabancı elinden koruyup kurtardıktan sonra bağımsız yeni devleti işte, adım adım kuruyor :

Hilâfetin saltanattan ayrılması...

Lozan: Erzurum'dan, Sivas'tan, Ankara'dan, Kars'tan, İnönü'lerden, Sakarya'dan, Adana'dan, Dumlupınar'dan, İzmir'den, Bursa'dan, İstanbul'dan, Edirne'den geçerek varılan yer... Askerî zaferden sonra siyasette, adliyede, iktisatta, gümrükte kapitülâsyonsuzluk; kabotaj hakkı; azınlıklar mübadelesi... İstiklâl harbi zaferinin uluslar arası tanınmasının; Türkiye'yi en büyük batı devletlerile eşit bağımsızlığa ermiş saydırmanın solmaz belgesi; tam istiklâl...

Yeni devletin rejimi ve adı: Cumhuriyet... —Başkentinin belirtilmesi: Ankara... —Halifeliğin kaldırılması; —Şer'iye vekilliğinin kaldırılması; —Erkân-ı Harbiye reisliğinin kabineden ayrılması; —Ordunun siyasetle uğraştırılmaması... —Mahkeme, eğitim ve öğretim birliği... Diyanet işleri başkanlığının, evkaf müdürlüğünün, Başbakanlığa bağlanması... —Lâiklik... —Kadın erkek hak eşitliği... —Tekkelerin kapatılması... —Fesin kaldırılması; şapka giyilmesi... —Harf değişimi...

Hepinizin, şüphesiz, benden daha iyi bildiği bütün bu şeyleri, sadece, bir Zekâ'nın biteviyeliğini, bir Mantığın nûra doğru yürümesindeki şaşmazlığı belirtmeleri bakımından bir defa daha sayıp dökmeğe cesaret ettim...

Böyle yapmakla en belli maddelerin başını işaret etmiş oldum. Bunların her biri, çoktandır kurmamız gereken Atatürk Enstitüsü'nün malzemeleridir... Bunlar orada incelenmeli, eleştirilmeli, toplu bir bütün haline getirilmelidir. Gözlerimiz önüne bir ders olarak konmalıdır. Çünkü, arkadaşlar, her vakit her memlekette Atatürk büyüklüğünde Adam yetişmez!...

***

Yakup Kadri, Atatürk için yazdığı özlü monografisinde, O'nun insanlığından bahsederken Çankaya'nın sofrasını ne güzel vasıflandırır! Atatürk'ün sofrasını ve sohbetlerini Sokrat'ın, İsa'nın sofralarına ve sohbetlerine benzetir. Atatürk'ün bütün o sohbetlerindeki güzelliği, felsefeyi, o engin ve rengin mânayı en küçük hususiyetlerine kadar kaydedip o "nimet kânının" kırıntılarını, "Banquet"sinde, "Fedon"unda nakledecek bir Platon çıkmamış olmasına pek doğru olarak acınır...

Bir akşam, Çankaya sofrasında Şükrü Kaya da Atatürk'e, O'nun, güzel ve büyük düşüncelerini, ve zengin hâtıralarını günü gününe yazıp kaydetmemekle her birimizin hata ettiğini söylemiş; binaenaleyh hiç değilse, belli başlı maddeleri, —Şükrü Kaya'nın o vakit pek sık kullanır olduğu hatırımda kalmış bir tâbirince, —"dâva başı"ları not etmemize müsaadesini dilemişti. O da "olmaz" dememişti.

Bu izinden hız alarak ben, birkaç akşam birkaç noktayı sıcağı sıcağına kayde koyulmuştum!... Bu böyle devam edebilseydi bugün, elimizde ne kadar daha çok mahfuzat kalabilecekti!

Vaktaki Atatürk bir gün, gündüzün Marmara köşkünde, yakınlarından birinin bir işini tenkit ederken, vecize değerinde bir cümle sarfetmişti. Cümlenin güzelliğine hayran kalmıştım. O, başkasına bakıyor sanarak hiç belli ettirmeden usulcacık o cümleyi kaydetmeğe çalışmıştım.

Birdenbire bana döndü; gerçi pek tatlı, fakat biraz da sitemkârdı gibime gelen gülümseyişli bir ihtarla:

— "Amma, benim her söylediğim de kaydedilmez ki" dedi!

Gördüm ki boyuna bir fotografçı karşısında poz vermek mânasında aldığı bu halden rahatsız oluyor; defterime kaydedeceklerimi zihnime nakşetmeyi, O'nun ve kendimin rahatı için daha uygun buldum; kalemi, kâğıdı cebime koydum.

Bununla beraber O, meselâ Ziya Gökalp gibi susmuş görünüşlü, boynu büküük düşünceli bir kitap ve nazariye adamı değildi; düşünür, konuşur, hâtıralarını bol anar, yerine göre yorumlar, yanındakilere tatlı anlatır, bazı da yazdırır çağıltılı bir "action" adamı idi: Cemiyetçi bir adamdı; ve cemiyetli bir adamdı... Sofrası yiyim içim yeri değil, asıl öğrenim yeri idi. Kendisi için: "âlim değildi" diyenler var; hani şu kullanılmağa alışılmış mânasında âlim... Bana ne! O, âlim değilse bile muhakkak ki, en yüksek anlamile, ârifti ya... Halbuki çok okumuştu; çok okurdu. Hem sadece kendini okumağa verip de yapmayı unutanlardan değildi. Yapacağı işe göre okur, inceler, dokur ve doğururdu. Bu dediklerime birkaç misal gerekirse kısaca söyleyivereyim: Anayasa, Millî hâkimiyet, icraî ve teşriî selâhiyet, "vahdet-i kuva", vazife ve mes'uliyet, hilâfet konularında Meclisin hukuk, şeriat ve tarih alanlarında yetkili bilgin tanınmış üyeleri ile konuşacak, tartışacak, onları kendi düşüncesinin ve isbatlarının etrafında birleşmeğe ikna edecek genişlikte okur, bilgi edinir, mantık öne sürerdi... Yaratılıştan, olağanüstü kuvvette bir hâfıza ile beslenmiş bu zekâ, ön sezisi ileri, sağduyusu sağlam, işin sonucunu kestirmesi yanlışsız, muhakemesi isabetli, kararı keskin ve icrası çabuk bir kudretti.

İttihat ve Terakki gününde Ziya Gökalp nazariyeci ve meselâ Enver Paşa icracı idi. Bu sebepten, nazariye ile icra arasında mesafe büyüktü. Nazariyeci, inanda Müslümancı, kültürde Türkçü ve medeniyette garpçı idi. İcracı, inanda müslüman, politikasında panislâmist ve icrada Napolyonkâri bir fütuhatçılıkla Almancı idi... Mustafa Kemal'de ise nazariyatçı ve icracı aynı başta ve aynı elde olduğu için işler daha cezrî ve kesin idi. Atatürk, umumiyetle İttihat ve Terakki'yi şefsiz olmakla tenkit ederdi: Birinci dünya savaşının en zorlu çağında, hükûmet şefi, yüksek tahsil görmemiş sivil sadrâzam Talât Paşa, icra kaynağı ise kabine şefi olmıyan yüksek tahsilli asker harbiye nazırı Enver Paşa idi. Bu, ikilik ve karışıklık yaratıyordu. Cemiyet merkezi umumisi ile hükûmet ve hükû-

metin içinde de her "biri" hep ayrı bakımlardan düşünüyorlardı. Ve başta olmıyan bir tek, harpten istifade ederek, baş rolü oynuyordu. Bu, bir muvazenesizlik husule getiriyordu; yahut muvazenesizlik bundan doğuyordu. Bir akşam, geç saatlerde Çankaya sofrasında şöyle bir bahis açılmıştı: Şef asker mi, sivil mi olmalı? O'nun cevabı: Şef, şef olmalı; ister sivil, ister asker... Meselâ Fransa'da birinci dünya savaşının en zorlu günlerinde asker Foş mu şefti, sivil Klemanso mu diye ortaya atılan bir soruya Atatürk: "Şef, görüşünü ve mütalâasını en üstün kabul ettiren, işi yedendir. Demek ki o zaman Fransa'da şef Klemanso imiş. Cünkü Mareşal Foş'a talimat veren ve sözünü geçiren o idi. Şef, kalitesi ve kalibresi en yüksek olan adamdır!" cevabını verip bahsi kapattı!

İşte böyle; Atatürk, düşünür; konuşur; hâtıralarını bol anar, yorumlar bir "action adamı" idi!... Onun için, söylediklerinden, bu bende; şu, sende; o, onda; yani birçok hâtıra hepimizde yadigâr kalmıştır... Bendekiler, sendekiler, ondakiler, yani şuradaki buradaki perakende hâtıra mozayikleri günün birinde toplanıp bir araya getirilince O'nun muazzam portresi en derin ve kendine en benzeyişli çizgilerile gitgide relieflenerek meydana çıkacaktır!... Atatürk, bir sesti; Kendini dünyaya duyurdu!... Şimdi birçok ses gerek ki O'nu, gereğince söyliyebilmiş olsun!...

Bundan dolayı, O'nun, o gün ve daha başka akşamlar söylediklerini kaydetmenin, üstattan sonra bir nevi Platonluk taslamaya kalkışacakmışım gibi beni zekâdan nasipsiz gösterecek biri sanmanız için olamıyacağını kabul buyurunuz! Sokrat gibi bir dehaya, Sokrat büyüklüğünde bir ilâhi Platon dehasını komşu ettirmek, Platon'a da Aristo'yu öğrenci kılmak, tabiatın her devirde, her millete ihsan etmiyeceği müstesna lûtuflardandır. Bunun böyle olduğunu bilmek haddini bilmeğe yeter.

Yakup Kadri'nin büyük san'atkâr yüksekliğinden, Şükrü Kaya'nın da kıymet bilir zeki tarih toplayıcılığından tutturdukları ölçüyü, Atatürk'ün sadece birkaç hâtırasını unutturmamak haddine indirirseniz, bu dinlediklerimizin işte ancak onlardan olduğunu anlarsınız!... O'nu söyliyen seslerden bir en küçüğü olabilmek bile bir fâniye ne mutlu!...

***

Her iş açık ve aydınlık olmalı

Ben de, daha önceden söylemiş, yazmış olanlar gibi, o sofranın nimetini tatmak nasibinde kıdemi bulunmuşlardan biri olarak tekrar edeyim ki :

Çankaya sofrasını bir alelâde içki, çeng ü çegâne, zevk u safa âlemi sananlar yanlış içindedirler; tıpkı O'nun başlangıçta Doğu ve Orta Anadolu yaylalarının içindeki ıssızlıklar ortasında durumu iyimser görmesini sapıklık sanmış olanların; tıpkı O'nun içmesini bedmestlik ve söylemesini aklının erdiğinden üstün lâf ederlik sanmış olanların düşmüş oldukları yanlışlık gibi!...

"*Ol mey ki olur saykal-i dil ehl-i kemâle*"
"*Nâpuhtelerin aklına bâdi-i ziyandır*"

beytini bir akşam, Kendine okuduğumda, başını hiç tevazusuz ve yapmacıksız salladı :

— "Evet, öyledir monşer" dedi...

Nasıl ki Sakarya'ya gitmesinden birkaç gün önce, eski Çankaya köşkünün alt kattaki havuzu başında, yüksek sesle içli içli:

"*Yarab! ne eksilirdi derya-yı izzetinden*,,
"*Peymâne-i vücude zehrâb dolmasaydı?*,,
"*Âzâde-ser olurdum âsib-i derd ü gamdan*, ,,
"*Ya dehre gelmeseydim, ya aklım olmasaydı*,,

kıt'asını okuduğu zaman ben :

— "Ne yapmalı Paşam, ikisi de oldu. Ne mutlu bizlere!... Hem dehre geldiniz, hem aklınız var!..." deyince, başını mânalı salladı; hiç tevazua ve gurura kapılmaksızın derin ve esrarlı bakışları ile bir an yüzüme baktı:

— "Evet, böyle oldu... (ve bıyığı ile oynıyarak) Şimdi işin içinden çıkmak lâzım..." dedi.

İşte o Aklın erdiği bir şey vardı ki o da şudur : Her işte açık ve vâzıh olmalıdır!... Geceleri, evinde, aydınlık tam olsun için, yemek salonunun bütün lâmbalarını nasıl yaktırır idi ise; nasıl tavandan sofrasının üzerine sarkan üç âvizenin, —sadece, son yıllarda, doğrudan doğruya gözümü alıyor diye söndürttüğü

en ortadaki âvize müstesna— ve duvarlardaki bütün apliklerin aydınlığından gelen keskin bir ışık bol bir hava gibi odasını bir baştan bir başa doldururdu ise; zekâsının olanca ışığını nasıl o konunun üzerine aksettirirdi ise ; bir iş zuhur edince de ilgililere:

—"Siz bir defa bana meseleyi olanca vuzuhu ile anlatın, beni tenvir edin... Sonra muhakemesini, mantığını bana bırakın... Açık açık bileyim ki iyi ve doğru düşüneyim" derdi...

Her bildiğine: "Gizli iş yapmamasını" tavsiye ederdi. "Gizli iş gizli kalamaz. Er geç meydana çıkar. İyisi mi başından açık olun, açık, açık!" diye, ince elinin, koyu pembe rengi avucunun ve kırmızıya yakın pembelikteki parmak uçlarını sofra örtüsüne vura vura sesinin olanca hızı ile âdeta haykırırdı...

Odasında karanlık sevmediği gibi politikada gizli komite, alt elden çalışıtırılır cemiyet, esrarlı kuvvet usullerinin karanlıklarından hoşlanmazdı. Birer tembellik ve sır yatağı haline gelmiş tekkeleri kapatmasında, farmason teşkilâtını işlemekten alıkoymasında bu açıklık ve aydınlık isteyişinin, hiç şüphesiz ki büyük payı vardır.

Kendi siyasetinin belli partisi, o partinin açık programı ve aydınlık umdeleri vardı. Sırlı köşeleri ve dalgalı müphemlikleri, ve içyüz teşkilâtları yoktu... Kendi, her işinde şüphe yok ki tedbirli ve ihtiyatlı; gerekirse çok yavaş ve sabırlı; icabında da çok kestirme ve âni, fakat daima açık davranırdı! Düşünebilirsiniz ki bu sözler pek biribirini tutmuyor... Öyle değil; tutar; demek istiyorum ki yerine ve işine göre hareket ederdi. Gerekirse, söylediği birçok düşüncenin içinde gerçekleştirmek istiyeceği asıl düşüncesini gizliyebilirdi... Bazan birine çok kızarsa, onun hakkında başkasına: "Ben ona, öyle bir iş yaparım ki üç sene düşünse nereden geldiğini anlıyamaz!" dediği olurdu. Yalnız dediği değil, bir iki de yaptığı olmuştu. Fakat, sabit kalan hususiyeti bu idi ki daima açık davranırdı!... Resul'ün bir vasfı da: "Emin olmasıdır" derler; bu, O'nda vardı!...

O'na emniyet edebilirdin ve O'ndan emin olabilirdin; şu şartla ki kendin açık yürekli olabilesin ve O'na inanasın!... Kendine inananları ve güvenenleri yarıda ve açıkta bırakıp sırt çevirdiği ve ilgisizlik gösterdiği olmazdı!

Kendi, umumiyetle okadar açıktı ki ve yıldızına güveni okadar çoktu ki eline kuvvet verip iş başında bulundurduklarını yermekten çekinmediği bazı kimseler olduğu gibi bizzat kendi kusurlarını, hattâ içinin azaplarını saklamazdı!...

***

O ve içki

Kendisine suikast edileceği yıl, bir akşam, İzmir'de Naim Palas'ın alt kat taşlığında kurdurulmuş kalabalık sofrada:

— "Açın! Kapıları ardına kadar açın! Ne var, Millet görsün ve bilsin ki biz, işte böyle yemek yiyoruz, böyle içki içiyoruz!... Merak edenler önce birikirler, bakarlar; sonra görürler, anlarlar ve kendi işlerine giderler" demişti.

Gerçekten de söylediği gibi çıkmıştı: Önce üşüşüp baktılar, sonra çekilip gittiler!...

Bir akşam, Moda önündeki sandal gezintisinde de böyle olmamış mı? Ben orada yoktum; sonra kendi ağzından dinledim; etrafına biriken sandallara karşı kadehini kaldırmış:

— "Yurttaşlarım! Buna rakı derler. Biliniz ki bunu ben ötedenberi içerim. Şimdi de kadehimi kaldırıp sizlerin şerefinize içiyorum" demiş ve halkın coşkun sevgi gösterileri içinde bâdenuş olmuş!...

Dedikoduları gidermeyi, dedikoduların üzerine kendi hayatının açıklığını sermekle sağlardı.

***

Kendi zekâsının, hâtıralarının, sevinçlerinin, öfkelerinin ışığını açmağa ve şimşeklerini yaymağa, gün karardığı saatten güneşin doğup saçıldığı saate kadar doymadığı geceler, hele zaferlerden ve bilhassa büyük inkılâplardaki yıllardan sonra çok olurdu!... Çankaya'nın öyle gecelerinde mey görüldüğü ve ney duyulduğu olurdu gerçi... Fakat o yüzden hiçbir iş aksamadı ve hiçbir devrim kararının üzerine hiçbir damla mey lekesi dökülmedi... Kendisi bana, daha ilk tanıştığım zamanlarda: "Benim adım içki içere çıkmıştır!... Gerçi bu doğrudur; ben içerim. Fakat keyfimle vazifemi biribirine asla karıştırmam... Tercih lâzım gelirse vatanî vazifemi behemehal ve muhakkaka şahsi keyfime tercih ederim... İşimin ba-

şında hiç içki içmem. Bunu bilesiniz Beyefendi" demişti. Ordusunun bilfiil başındayken ağzına bir damla içki sürdüğünü ben görmedim... Sakarya, Afyonkarahisar, Dumlupınar ve İzmir'e giriş içkisizdir.

Cumhuriyet ilânına karar verdiği gece, ağzına bir damla içki değdirmedi... Hilâfetin ilgası arifesi gecesinde sofrasında bulunmuş olanlardan işittim, bir damla içmemiş!... Bütün bunları, O'nu savunmak için söylemiyorum! Kendini savunmamış birini savunmak gülünçlüğüne ben neden düşeyim? O'nun böyle bir savunmaya zaten aldırdığı, ihtiyacı yoktu... Yalnız, imparatorluk asırlarındaki savaş tarihlerinde, varlığı tanınmış; hattâ "ârızi cür'et tahsil etmek" diye adı bile konmuş bir âdetin, "çok içki içer" dedikleri Adamda, böyle büyük iş zamanlarında yeri ve izi bile olmadığını belirtmek için bu sözü ettim!

Bunun böyle olduğunu bilenlerden çok şükür hâlâ sağ olanlarımız vardır!...

VI

TARİH KURUMU'NUN KURULUŞ HAZIRLIĞI

Çankaya'da, çalışma çağı gelince sofradan kadeh ve meze kalkar, yerine kâğıt ve kitap gelirdi...

Bu yolda neler hatırıma geliyor, neler!... Şimdi: Henri Berr'in idare ettiği tarih sentezi kütüphanesinin, "L'Evolution de l'Humanité" yayınlarının tuğla rengi kaplı ciltlerini görür gibi oluyorum... Onların her biri, Tarihle uğraşan bir arkadaşa veriliyor: İncelesin, kök noktaları bulup meydana çıkarsın diye... Bu kitaplar, bölge bölge konular üzerine, âdeta bir yetkili hey'et tarafından tarihin tam haritası pafta pafta çizilecek; biribirine eklenip ortaya bir tüm görü çıkacak gibi!...

Görüyorum, bu koleksiyondan daha önceleri Wells'in dört beş koca ciltlik tarihi birçok arkadaşa forma forma dağıtılıyor; değil yalnız cilt cilt tercüme etsinler diye; hattâ çabucak fasıl fasıl ayrı ayrı Türkçeye çevirsinler ve tercümeler bir an önce basılsın diye... Üslûpların biribirini tutmamasında bazı eksikler kalacakmış; zarar yok; elverir ki yeni Tarih görüşünü ve kavramını Türk aydınına gösterecek bir örneğin bütünü hemen gözönüne konsun... Bunda profesör, bilgin, mütehassıs, Millî Eğitim Bakanlığı, Devlet Matbaası, hepsi birden seferber ediliyor!

O, biliyor ki en yeni düşüncelerin panaroması gözönüne konduktan sonra tarih kavramında ve anlayışında, yeni bir merhaleye geçilecek...

Bir yandan da, "L'Evolution de l'Humanité" ciltleri inceleniyor: Rahmetli Vasıf Çınar, rahmetli Reşit Galip, rahmetli Yusuf Ziya, rahmetli Ahmet Ağaoğlu, rahmetli Yusuf Akçura; çok yıl yaşamalarını ve hayırlı verimlerini dilediğim Hikmet Bayur, Hasan Cemil Çambel, Atatürk'ten hâtıralar adındaki kitabı ile bize, belge değerinde bir eser sunmuş olan profesör Âfet İnan, o zamanki Cumhur Başkanlığı umumî kâtibi Tevfik (Akbıyık) ve şimdi birdenbire aklıma gelmiyen daha nice arkadaşlardan her biri bir yandan çalışıyor...

Bu işi, bir baş mimar gibi, O kendi idare edip her işçiye, işliyeceğini kendi pay ediyor. Ve zihninin resmetmiş olduğu plânı böylece çizgi çizgi meydana koyuyor, yapıyı kademe kademe yükseltiyor... Bundan, bütün bu toplu, sürekli ve hızlı çalışmadan O'nun Türk Tarihi kavramı, yeni bir tez olarak kurulmuş, teşkilâtlandırılıp ortaya atılmış olacaktır.

***

Amiral Bristol'le bir konuşma

İşçi başıların iş işledikleri esnalardaki gibi o iş konuları üstünde zihin sarfedip yemekte, kırda gezintilerde, davetlerde, toplantılarda hep o konulardan bahsetmeleri kabilinden O' nun da ozamanlar zihnine ve diline doladığı konuşmalar ve ettiği lâtifeler aklıma geliyor! Meselâ, yemekte: "Ben balık yemem, ecdadımızı yemem" diye taze barbunyaları geri itişi... Meselâ, bir akşam Anadolu kulübünde Birleşik Amerika Büyük Elçisi Amiral Bristol'le, —Kendi düşüncelerini Amirale benimle tercüme ettirerek— konuşması...

Şakayı ve ciddiyi biribirine sarmaş dolaş eder, birçok hakikati ve geleceği belirtir ne diplomatik ve historik konuşma idi o...

Atatürk Amiral Bristol'e, General Harbord'la konuşmasını anlatıyordu: Kısacası, diyordu ki: General Harbord kendisine sormuş: "Pek iyi! Bukadar büyük işe girişmek istiyorsunuz; girişiyorsunuz! Paranız var mı? Bütçeniz nerede ve nedir? Bu parasızlıkla ve bu vasıtasızlıkla işe girişmek, memleketi daha feci bir akibete sürüklemek değil midir? Bu mesuliyeti nasıl üzerinize alıyorsunuz?" Atatürk bu sualden sinirlenmiş:

— "Sorduğunuz doğrudur, fakat yapacak başka ne iş vardır?" demiş ve sinirle elinde oynamakta olduğu tesbihi okadar kuvvetle çekiştirmiş ki ip kopmuş ve taneler yerlere dağılmış... Atatürk, eğilip o tanelerden birkaçını bir araya toplıyarak ve ipe dizerek, General Harbord'a da bakarak:

— "Görüyorsunuz General, bu ip kopmuştur ve taneler dağılmıştır. İşte ben şimdi yaptığım gibi o taneleri birer birer toplayacağım ve tekrar bu ipin üzerine bir arada dizeceğim! Bu dağılanı toplarsam ben toplarım. İşte görüyorsunuz, o zaten

dağılmış. Öldürürsem ben öldürürüm. Yabancı elinde öleceğine evlâdının elinde can versin. Fakat ben onu öldürmem. Toplıyacağım, bir araya getireceğim; yeniden kuracağım" demiş.

Bu konuşma sahnesini, daha sonraları, o konuşmada Atatürk'ün ve General Harbord'un yanında bulunmuş, her ikisinin konuşmasını biribirine tercüme etmiş, Robert Kolej Türkçe kısmı eski müdürü, dostum Hüseyin Pektaş'tan da dinledim: Bu konuşmadan ayrıldıktan sonra General Harbord Hüseyin Pektaş'a demiş ki:

"Söz aramızda, Mustafa Kemal'in hakkı vardır. Ben de O'nun yerinde olsam O'nun gibi yapardım!"

Atatürk bu eski hâtırayı anlatırken, General Harbord'u pek sevmiş olduğunu, onu pek insan adam bulmuş olduğunu söyledi ve Amirale: "Sizin de o kötü zamanlarda, bizlere çok anlayış gösterdiğinizi ve dostluk ettiğinizi biliyorum. İnsaniyetinizden dolayı bu münasebetle size teşekkür ederim, bizim necip dostumuz, Amiral ve Sefir cenapları" dedi.

Ve sonra, hiç beklenmedik bir tarzda:

— "Bilir misiniz Monşer Amiral, insanlar, sürfeler gibi sulardan çıktılar en önce...; ilk ceddimiz balıktır" diye güldü ve sonra:

— "İşler daha daha ilerledikçe o insanlar, primat zümresinden türediler. Biz maymunlarız; düşüncelerimiz insandır!"

Amiral Bristol bu işittiklerinin önünde, hayretinden kendi bacaklarını çimdikliyordu. Ve Atatürk'e, o gayet eski deniz kurdu parlak gözlerile hem tatlı ve hem keskin bakıyordu. Elinde tuttuğu viskisini içiyordu! Bu konuşma, ayakta geçiyordu! Amiral'in bu sempatik hayretini sezmiş Atatürk de ayakta, viskisini Amiral'e doğru o zarif, dostane ve zeki gülümseyişi ile kaldırarak "Şerefinize" dedikten sonra, düşüncelerini bana şöyle tercüme ettirdi:

— "İnsanlar, büyük tabiat olayları önünde, muhaceret, akın yolları ile bu arz dediğimiz yıldızın her kıt'asına dağılmışlardır... Bu kıt'alardan kimine eski, kimine yeni denmiş. Bu deniş, hem bilgiden, hem bilgisizliktendir. Amerika Kristof Kolomp keşfetti diye yeni dünya sayılmıştır. Fakat jeoloji olayları, Asya'dan, Alaska yolu ile veya daha başka yollarla, ka-

ranlık zamanlarda, ismi bilinmiyen kıt'aya geçişler olduğu, Maya medeniyetini ve İnkaları öğrendikçe, stepler ve Alaska geçitleri düşünüldükçe, Eskimo yüzleri ile ve tipleri ile kızılderili Hint insanları yüzleri ve tipleri incelenip araştırıldıkça, bu eski ve yeni dünya kavramları, bittabi yavaş yavaş değişir! Kristof Kolomp'un keşfi, hiç şüphesiz ki çok büyük ve mühim hâdisedir. Fakat daha dünkü iş sayılır. Ondan çok ve çok daha önceleri vardır! Ne ise, biz oralara kadar dalmıyalım, bırakalım, bilginler araştırsınlar, incelesinler, gerçeği meydana çıkarsınlar. Fakat monşer Amiral siz, yeni dünyanın eski adamlarısınız; mademki büyük çoğunluğunuz Amerika'ya Avrupa'dan göç etti. Biz şu bildiğimiz eski dünyanın bugünkü yeni adamlarıyız!... Siz yeni dünyanın en eski Demokrasisisiniz; biz eski dünyanın en genç Demokrasisiyiz... Siz, yeni dünyanın büyük Demokrasisi, bu eski dünyadaki yeni Demokrasi kardeşinize dikkat ediniz; ehemmiyet veriniz. Biz dostuz; çok daha dost olacağız! Şerefinize, muhterem Amiral"dedi.

Amiral, bu işittiklerinden çok memnun göründü. Karanın ve denizin, birbirile pek anlaşmış iki silâh arkadaşı gibi, Cumhurbaşkanı ve Amiral-Sefir, konuşmalarını ve viskilerini karşılıklı pek memnuniyet ve muhabbetle bitirdiler!

Tahmin edilebilir ki Amiral, sonradan, bu konuşma üzerine hükûmetine gayet enteresan bir rapor yazmış olsun!

Tarih kavramının kıdemi gibi Türk-Amerikan dostluk münasebatının kıdemi ve nüvesi de o sözlerde, o konuşmada idi !

Ve meselâ Ahmet Ağaoğlu'nun kızı Bayan Tezer'in eski Taşhandaki (şimdiki Sümerbank yapısının yeri) düğün toplantısı akşamı, İngiliz ateşemiliteri Kolonel Ros'un bir sorusuna Atatürk'ün gene benim tercümemle:

— "Anasının ve babasının asilliğiyle iftihar eden Teodoz, İtalya yarımadasına inmek istiyen Türk Attilâ'ya, barış müzakeresinden önce sormuş:

"Siz hangi asîl ailedensiniz?" Attilâ da ona cevap vermiş: "Ben asîl bir milletin evlâdıyım!" İşte benim cevabım da size budur!.." sözü gibi...

Şu bir iki misal de gösteriyor ki mütarekede, en kötü günlerde: "Yıldırım orduları grupu kumandanı!" sözünü, Erzurum Kongresi zamanlarında: "Sine-i Millette ferd-i Millet olmak" sözünü; Sivas kongresinden sonra: "Hey'et-i Temsiliye Reisi" sözünü; Ankara'da en zor durumlu günlerde ve işlerde: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" sözünü nasıl, sofrada, gezintide, musahabede, müzakerede, yani, gece gündüz, düşüncesinde aklına ve konuşmasında diline dolamış idi ise Gazi Mustafa Kemal, bu dediğim zamanda da: Sümer, Akat-Babil, Asur, Eti, İkesus-Şippililuyuma, Kargamış-Minos-Miken-Ahay-Dorik-Kelt-Bröton-Bask, İber sözlerini öyle zihnine ve diline dolamıştı!... Her yerde aynı Mustafa Kemal, nûra doğru yürüyen Mustafa Kemal, inanlı, sebatlı, yılmaz, çalışkan, yenilmez başarıcı... Her şeyde İstiklâl Savaşı yapıcı...

Böylece seziliyordu ki yeni bir yapının daha kurulma çağı, gereği gibi yaklaşmaktadır...

O yaklaşmanın en iyi işareti, Çankaya sofrasında görülüyordu... İncelemeler bitip sonuçları elde edildikçe, sofra gitgide bir üniversite meclisine benziyordu. Öyle ki Tarih Kurumu'nun, o zamanki Türk Ocağı merkezinde toplanarak tezi ortaya atan ilk merkez heyeti, o Kurumu, ilk Kurultayı'nın toplantısından önce, Atatürk'ün fiilî başkanlığında Çankaya sofrasında kurmuştu.

***

Bizde üç Tarih nazariyesi

O'nun gününe kadar, benim bildiğim, memleketimizde iki tarih nazariyesi vardı; biri: İmparatorluğun "Tarih-i Osmanî" nazariyesi: Millet, Oğuz Han neslinden Kayı Han aşireti ile gelişmiştir ve Ertuğrul Gazi ile Anadolu'ya yerleşmiştir... Oğuz Han neslinden Kayı Han aşireti reisi bulunup, Ertuğrul Gazi'nin babası olan Süleyman Şah, Fırat'ta Cabir kalesi civarında atından düşmüş kalmıştır. Orası, Türk Mezarıdır. Üzerinde hâlâ bayrağımız çekili durur ki, bu da onun isbatıdır.

Bu nazariye en parlak övgüsünü, Vatan Şairi Namık Kemal'in :

"Biz ol âlî himen erbâb-i cidd ü içtihadız kim"
"Muhammerdir serâpâ mâyemiz hun-i hamiyyetten"
"Biz ol nesl-i kerîm-i dude-i Osmaniyanız kim"
"Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten"

beyitlerinde bulmuştur, formüle etmiştir.

Bir aşiretten bir devlet üreten bu beyitler, kaynaktan ırmağı dolduran bir coşkunlukla akar haşmetli bir "epik" görüştür.

Öteki de, imparatorluğun ikinci meşrutiyet devrinde, Ziya Gökalp'in, pergeli epey daha gerilere doğru açıp daireyi Turan sisleri ile Ergenekon, Bürteçene, Alangoya efsanelerine değdirecek kadar genişletici Türkçülük nazariyesidir ki o da en parlak formülünü "Kızılelma"daki:

"Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan,"
"Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan..."

beytinde Türklerin kıdemliliğini bildiren nazariyedir.

"Ergenekon yurdun adı"
"Bürteçene kurdun adı"

beytinde de görüldüğü üzere, millî varlığı Alangoya, Maral efsanelerine, Bozkurtlara, "Totem"lere, "Mit"lere, "Kaos"a, "Nebüloz"a bağlıyan bu anlayış ve anlatış "mistik ve metafizik" bir görüştür.

Bu iki nazariyeden ilkini, gerçekten, başlangıcı ve gelişmesi âleme yeni çağ açacak kadar harikulâde ihtişamlı, engin başarılı ve sonu feci izmihlâlli bir tarih faslı ve fakat sadece bir sülâlenâme; ikincisini de, aynı sistemin köklerini masalların derinliklerinde ve Orhon ve Turfan âbideleri gibi bir iki gerçek anıtla Karahanlılılar, Gazneliler, Selçuklular, Cengizler, Harezmliler, Altınordulular, Timurlular gibi Osmanlı imparatorluğundan daha gerilere ve uzaklara varır birkaç fasılda daha genişletmekten ileri gidememiş bulan Atatürk, yeni nazariyeyi, çok realist ve fizik bir görüşle, Türk'ü zaman ve mekân içinde arayıp, bulup ortaya çıkarmakta; onun eskiliğini ve önceliğini sadece sülâlenâmelerde ve masallarında değil, en yeni ve ilmî batı araştırmalarına, batı bulgularına ve kazılara dayanan modern kavramlarda göstermekte bulmak ve kurmak istiyordu.

Atatürk'ün görüşü ve yolu, biraz önce de dediğim gibi, fizik ve realist bir seziş ve araştırma: Milletin öz benliğini arama, varlığının önceliğini bilme ve tanıtma yoludur...

Bu arayışta, O'nun taban tutmak istediği kavram, Tarih bilimini, büyük tabiat olaylarının, koca akınların ve yeryüzünde iz bırakmış göç yollarının jeoloji'ye, antropoloji'ye, kranoloji'ye, kronoloji'ye, filoloji'ye ve lengüistik'e uygun gelen araştırmalar, kazıştırmalar, buluşturmalar topluluğunda birleştirmek ve yerleştirmekti!...

Bu, toprak, su, iklim, bir sözde, Tabiat ve Tabakat değişmeleri ile ilgili büyük bir hayat ve hareket levhası idi; kaynaktan, —ve müsaade varsa, kabul buyrulursa burada bir söz yaratacağım ve "mansap" yerine "dökülek" diyeceğim— evet, kaynaktan döküleğe doğru büyük ve engin, sürekli ve coşkun bir hareket levhası!

Orta Asya'da, Akdeniz'e benzer büyük bir deniz ve göller çekilmiş; step kuraklığı başlamış! Bu kuraklığın üstünde, dünyaya varlık deposu olacak çoklukta insan yığınları toplu ve çaresiz kalmışlar!...

Bu kuraklığa karşılık bir yandan da Hazer'e ve Aral üstlerine kadar uzanıp inen buzlar, kuzeye doğru gerilemiş... Buzlar, düzlüklerden çözülmüşler, dağlıklara çekilmişler... Böylece, kuraklaşmış Asya ile boş Avrupa arasındaki ayırıcı buz duvarı erimiş oluyor... O zaman, denizleri kurumuş yerlerle buz duvarları arasında kapalı ve sıkışık kalmış insanlar çorak yerlerden kaçıp, buzları çözülmüş yollar boyunca ilerliyerek boş yerlere göç ediyorlar... Jeolojinin hareketi ardınca insanların hareketi: Kurumuş denizlerden ve çorak topraklardan, boş, verimli topraklara doğru insan denizi dalgaları!...

Böylece Tarihin sır perdelerini Tabiat, büyük bir jeolojik olay açmış oluyor.

Dolu ve kalabalık Asya'dan, kuzeyde, boş Avrupa'ya; güneyde, boş Elcezire'ye, Mısır deltasına ve Afrika kuzeyine doğru, zaman zaman insan denizleri dalgalarının akınları başlıyor!...

Çorak kurudan vergili boşa doğru binlerce yıl süren bu art arda akınlarla, bu türlü türlü isimler taşıyan bitmez tükenmez göçlerle yontmataş, cilâlıtaş, demir, tunç medeniyetleri;

at, koyun, keçi, ekin, tarım, bitki yenilikleri kuru yerlerden o boş yerlere geliyor; oralarda yeni bir yaşayış yaratıyor! Yaşayış, o boş yerlere, ya bu art arda dalgalarla geliyor, ve o boşlukları dolduruyor, o boşluklarda yerleşiyor; ya da orada yerlileşmiş buldukları ile birleşip yerleşiyor... Kaynaktan, Himalaya eteklerinden bir bitmez tükenmez yaşayış fışkırışı: Himalaya eteklerinden Çin'e ve Tibet'e doğru inişler, Sibirya derinliklerine doğru çıkışlar; Mezopotamya'ya, Anadolu'ya, Önasya'ya, Küçük Asya'ya, Minos'a, Miken'e, bir yandan da Karadeniz kuzeyinden doğru Ukrayna'ya, Tuna bölgesine, Kelt'e, İberya'ya, Atlantik okyanusuna doğru ilerleyişler; bunların paleolitik, neolitik, tersiyen devir, taş ve demir, at ve tunç devirlerine; Halstatyen medeniyete varan ve daha ilerlere taşan kucaklayışları!... Sumerler, Akatlar, Etiler, İkesoslar, Minos-lu'lar, Mikenliler, Ahayiler, Dorik'ler, Kelt'ler, Brötonlar, Bask'lar, İber'ler; orta ve batı Akdeniz'de de Etrüsk'ler, Ligürler...

Bütün bu iklim değişimlerine ve akın oluşlarına, göç kaynaşmalarına muvazi olarak antropolojinin ve kranolojinin verimleri; kafatası biçimleri ve ölçümleri: Braki, Mezo, Dolikosefaller...

Bunlara da muvazi olarak Girit, Knossos, Festos, Miken, Tirintos, Truva, Sus, Akat yıkıntılarının, kazılarının bulgularının uyandıracakları düşünceler ve incelemeler!...

İstiyordu ki bütün bunların içinde, yani coğrafyanın kucakladığı bütün bu yer yuvarlağı bölgelerinde, tarihten öncenin ve tarihin bu art arda akınlarında, ilmin en son kavramlarınca Türk varlığının eskiliğine, köklülüğüne, yaratıcılığına, yararlığına, etkilerine, kılgılarına varan düşünceler nelerdir? en son, en yeni ve en akla yakın, en ilmî batı buluşlarına ve düşünüşlerine, batı deyiş, anlatış ve yorumlayış belgelerine dayanılarak, onlar eleştirilip incelenerek, yanlışlıkları ve yanılmışlıkları varsa düzeltilerek ortaya konsun!

Ölçüş pergelini en geniş haddine kadar açmış; bütün eski bilgilerin sınırını aşmış; yeryüzünü kucaklamış bu engin arayışta ve çağırışta gaye: Türk'ün cihan medeniyeti içindeki, bu medeni varlıktaki yerini eyice belirterek onu sadece bir

sülâle aşireti, bir aşiret kolu sanılmaktan; onu, Asya karanlıklarında ve step kıraçlarının ötelerinde gömülü kalmış; Avrupa'ya sonradan zorla girmiş bir yabancı, bir "intrus", bir "arriviste", bir geç gelme kuvvet görünmek anlamında sayılmaktan çıkarıp; onu, türlü devirlerde türlü isimlerle bu kâinatı gezmiş dolaşmış; bu Avrupa medeniyetini kurmuş kavimlerden; bu medeniyetin en kıdemli ve köklü unsurlarından biri olarak isbat edip aradaki ayrılığı gidermek; Türk'ün yabancı değil, yerli (Otokton mânasına almıyorum) olduğunu anlatmaktır... Böylece, bir cümlede, bir yandan: Benliğinin önceliği, yüksekliği ve dünya kavrarlığı hakkında Türk'ün kendi şuurunu artırıp mâneviyatını pekiştirmek; bir yandan da batıyı, Türkiye üzerindeki eski taassuplu; haçlı, hınçlı; bâtıl, emperyalist ve istilâcı zihniyetinden vazgeçirmektir.

O'nun, Tarih Kurumu'nu yaratırken düşüncesi bu kadar asîl, bu kadar insanî, "yurtta sulh, cihanda sulh" istiyen barışçı şiarına bu kadar uygun, birkaç insafsız muarızınca hayalcilik gibi de görünebilecek derecede büyük, gerçekci ve ilmî idi...

Atatürk, metodu bakımından natüralist filozofların yaptıkları gibi fizik âlemi inceliyen bu nazariyesinin esasında Sokrat gibi moralist bir ülkü ve felsefe güdüyordu. Milletine: "Kendini tanı" diyordu. Bütün zekâsının kavrayışını, milletinin mânevi varlığını incelemeğe bağlıyordu. Milletine: "Sadece sülâlenâmeciliğe, sadece efsanelere inanmaya bağlanmayı"; dünyaya da: "Sofizmi ve bâtıla kapılış yanlışlığını bırak" diyordu.

Gariptir ki bu üç nazariyeden gerçeğe en uygun olması gerekeni bazı muarızlarınca "ütopiya" gibi görülmeğe çalışıldı. Halbuki Sokrat, felsefeyi gökten yer yüzüne indirttiği gibi Atatürk de tarih kavramını efsanelerin göğünden yeryüzünün gerçek bilimine indirmek istiyordu.

Atatürk, "Bütün"ün kavranması uğruna "Bölüm bilinmeyecektir, aranıp incelenmiyecektir" diye bir söz etmedi ki... Bilâkis: "Bölüm'ü Bütün sanma. Sen, söylenenden üstün ve bilinenden öncesin! Bunu ara, bunu bul, bunu belirt" dedi. Sülâlenâmeleştirilmiş, efsaneleştirilmiş, birçok kısmı karanlıkta bırakılmış veya inkâr edilmiş gördüğü Tarihimizi gerçekçileştirmek, Milletleştirmek yolunu açtı.

O, Tevfik Fikret'in :

"Şüphe bir nûra doğru koşmaktır,,,
"Hakkı tenvir ukûl için haktır,,

beytindeki mânayı en iyi kavramış bir nûr yolcusu idi; kendi dediği gibi:

"Muhakkaka bir nûra doğru yürümekte" idi.

O, varlık denen başsız, sonsuz ummanın içindeki her çabada, her yürüyüşte ve her yaratışta kendi Milleti, Türk Milletinin yerini, yararlığını, hakkını görüyordu; ve dünyaya, dünyanın belgelerile bunu göstermek istiyordu!... Türk Tarih Kurumu, işte bu verimli ve mutlu düşünceden doğmuştu ; O'nun bu verimli ve mutlu inanlı ve güvenli düşüncesinden!..

VII

TÜRK DİL KURUMU

Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu'nun öz kardeşi ve tabii tamamlayıcısıdır!... Bu kadar eski bir varlığı olan bir büyük milettin bu kadar eski, köklü, ve yaygın bir dili de olmak gerektir... Nasıl ki, bütün bakımsızlığına ve unutulmuşluğuna rağmen o dil bugün de hemen hemen orta Avrupa'dan, kuzey Balkan'dan tâ yukarı orta ve aşağı, tâ uzak Asya'ya kadar türlü lehçelere bürünmüş olsa da gene aynı asıldan kalarak hâlâ konuşuluyor!... Bu dilin, indo-européen dedikleri göç aileleri dillerile de şu ve bu ilgisi olsa gerektir... Lengüistik, filoloji, morfoloji, etimoloji, gramer ve sentaks burada...

Araştırılsın, incelensin; görülsün ne çıkacak?... Bugünkü başka dillerde karşılığı bulunup anlatılamıyan şu bu sözlerin, tâ İlyada'daki, Odise'deki şu bu sözlerin Türkçede karşılığı bulunabilip anlatılabilmesi ne demeğe gelir? araştırılsın, eleştirilsin, görülsün!...

Burada da O :

> "*Şüphe bir nûra doğru koşmaktır*,,
> "*Hakkı tenvir ukûl için haktır*,,

düşüncesine inanan ve ilmin başlangıcı "Şüphe" dir nazariyesine eyice uygun olan bir nûr arayıcı düşünce güdüyor...

Daha ilk Dil Kurultayından iki yıl ve Tarih Kurumu'nun ilk kongresinden bir yıl önce bir akşam Yalova'da bana, Leon Cahun'ün "Fransa'da âri dillere takaddüm etmiş olan lehçenin Turanî menşei" adındaki konferansını en kısa bir zamanda Türkçeye çevirip Kendine vermemi istemişti. Onu, Yalova'da, Kendi köşkünün yanındaki eski banyolar dairesinin medrese höcrelerini andırır sıra odalarından birine kapanarak bir günde Türkçeye çevirip huzuruna sunmuştum. Ertesi akşam, sofrasında misafir rahmetli Yunus Nadi'ye :

— "Biliyor musunuz Yunus Nadi? Ruşen Eşref enteresan

bir konferans tercüme etmiş; Türk milletinin dilinin kıdemi hakkında... Zannederim bu mevzuu siz de beğenirsiniz... Hoşunuza giderse bir küçük risale halinde bastırabilirsiniz! Ruşen Eşref onu size verir!" dedi. Bana da dönüp dedi ki: "Siz de Leon Cahun'den bu tercümenize Jacques de Morgan'ın "L'Humanité préhistorique" adındaki kitabından bu mevzula ilgili bir fıkrasının tercümesini, bir de Âfet Hanımın, aynı mevzu üzerine yazıp okuttuğu notlarını ilâve ederseniz, risalenin anlatmak istediği mesele daha aydınlanmış olur..."

Yunus Nadi, Atatürk'ün bu dostane dileğinin nazikçe verilmiş bir işaret olduğunu derhal kavradı. İki üç gün sonra, Cumhuriyet basımevi, o konferansı ve ilâvelerini şipşirin ve pek modern yüzlü bir kitapçık halinde yayınlamıştı.

Léon Cahun'den böylece tercüme etmiş olduğum o konferans, sonra "Türk Tarihinin ana hatları" adındaki kitabın başlangıcına da, Atatürk'ün takdiri ve Tarih Kurumu'nun uygun görmesile konmuştur.

Dil aileleri bölümü, şüphesiz ki yararlıdır, gerçeklidir; fakat değişmez kanunlu değildir; yaşıyan her insan kurumu gibi onun da boyuna araştırılması, derinlenmesi, geliştirilmesi gerektir... Bir yandan onları aramalı; bir yandan da bu aramaları kendi dilimizin köklerine doğru, benliğimize, bağımsızlığımıza, arınmamıza ve özleşmemize doğru geliştirip olgunlaştırmalı... Tarihî ve siyasi yaşayışımızda, —gereğinde dünyaya karşı döğüşüp ve üzerimize saldıran dünya ile boğazlaşıp— gerçekleştirdiğimiz bağımsızlığı dilimizden niçin ve nasıl esirgiyebiliriz!... İşte Dil Kurumu'nun, O'nun düşüncesindeki asıl mânası!... Bu mânayı Milletin bütün aydınları, yazarları, bilginleri, öğretmenleri, asker ve sivil gelişkinleri hep birlikte düşünmeli; hiç gevşemek bilmez ilgisi ile bu düşünceyi diri tutmalı!... O'nun düşündüğü böyle idi! Onun için ilk Dil Kurultayına her Türk'ü çağırdı! Her birinin söylediğini, savunduğunu dinledi ve dinletti... Onun için Dil Kurumu'nun ilk başkanını, ilk genel yazmanını ve yönetim kurulunu, o kurultaydakilere seçtirdi... Türk dili, o kadar büyük bir kurultayda bu kadar topluluğu ve bütünlüğü ile ilk defa olarak düşünülüyordu.

Türkçenin Çağataycalaşmasından korkan bazıları, Farsçalaşmasından ve Arapçalaşmasından niçin ürkmüyorlar? Bırakın ki Çağatayca da Türkçenin, Ali Şîr Nevaî değerinde büyük şair yetiştirmiş olan önemli lehçelerinden biridir...

Ve Türk Dil Kurumu'nun araştırmaları arasına her Türk lehçesinin incelenmesi, objektif bir ilim görevi olarak, tabii surette girer.. Değerli Radloff sözlüğünden ve benzerleri ilim anıtlarından, Yakut ve Çuvaş lehçeleri kamuslarından esirgenmiyen bir ilim hakkı, Türkçenin yabancılıklardan arınması ve özüne kavuşması uğrundaki araştırmalarında ve çalışmalarında Türk Dil Kurumu'ndan esirgenebilir mi? Her Türk sözünün kökünü, özünü arıyarak değil de bir yana atarak mı bulacağız? Nasıl?.. Bakınız :

"*Sirişk taht-ı revandır, bükâvü ah alem*"
"*Cefa-vü cevr mülâzim, belâ vü dert haşem*"

*

"*Ey pâybend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm ü nenk*"
"*Tâ key hava-yi meşgale-i dehr-i bî-direng*"

*

"*Sıyt-i velvâl-i vega, velvele-i ceng-i cüyuş*"

*

"*Kemer küsiste, perâkende gûşe-i destar*"

*

"*Dil zinde-i feyz-i şems-i Tebriz*"
"*Ney pare-i hâme-i şekerriz*"

*

"*İnsânı görüp erike pirâ*"
"*Lâzım mı tezellül ü müdara*"

*

"*Misl-i küsûf her câ zâhirdi iğbirarın*"

*

"*Şikeste reng-i sefalet, mükedder ü mağmum*"

*

"*Hadşeres, kalb-i menûn*"

*

"*Mirvaha-i lâne-i mürgan*"

*

"*Dünbâle ise hemîşe cünban*"

*

"*Nâhudayı hudânâşinas*"

Biri Fuzulî, biri Bâki, biri Nef'i, biri Nedim, biri Galip, biri Abdülhak Hâmit, biri Tevfik Fikret, biri Cenap Şahabettin, biri Muallim Naci ve biri Süleyman Nazif gibi beş yüz yıllık şiirimizin en belâgatlı ve fesahatli büyük şairlerinin muhteşem, güzel ve mânalı beyitlerinden, mısralarından, mısra parçalarından ve tarif tabirlerinden gelişigüzel alınmış bu parçalar, Güneş-Dil teorisi diye alaya alınmak istenen bir araştırma denemesinden daha az mı acaiptir?

Bu parçaları, yermek ve kötüye yormak isteyici bir bakışla asla öne sürmüyorum; belirtmek ve anlaşılmayı kolaylaştırmak istiyen bir bakışla ele alıyorum. Hele Veysî ve Nergisî nesirlerini bir açacak olsak çetrefillikten ve anlaşılmazlıktan yana bu nazımlara rahmet okuturlar... Boşuna akıtılmış bunca kültür emeğine yazık değil mi?... Yazık değil mi bunca üstün değerli Türk zekâsının, yıllar ve yıllarca yabancı lûgat alanlarında yorulmuş olmasına?.. Söyleyin, bu misaller, Güneş-Dil teorisi diye bazıları tarafından alaya alınmak istenen bir araştırma denemesinden daha az mı acaiptir?... O Güneş-Dil ki onu yaratan Atatürk değildir. Avrupa'da yaratılmış bir nazariyeyi Atatürk, dilimize uygun gelip gelmediğini araştırtmış ve bir zaman yoklattırmış olandır; lâboratuvarda deneme yapan kimyacının kendi şişesi içine şu ve bu maddeleri koyup renk değişikliklerine ve uygunluklarına bakması gibi...

O, dildeki yabancılıklar için şöyle bir özel taktik nazariyesi ortaya koyuyordu: "En iyi müdafaa usulü taarruzdur. Şu halde Dil alanında türemiş yabancılıklara saldıralım; ağacı bir defa silkeliyelim: Görelim hangi çürükler düşecek; kalan sağlamlar bakalım ne kadardır? Dökülmiyenler, özleri ve arınmışları bulununcıya kadar biraz daha işe yarıyabilir; geçici olarak!..." derdi.

Onun için, son yıllarında birtakım tanınmış teorileri, sırf deneme olsun diye diline dolamıştı; cebretmemişti; gücüne güvenip başa musallat etmemişti...

Bozar gibi görünmesi yeğin düzeltmek içindi. O'nun aramaktan, inanmaktan, nûra doğru yürümekten, inandırmaktan ve yürümekten başka yaşayış gayesi yoktu... Dille Tarihi, bu iki Kurumu milliyetimizin ve kültürümüzün en ışıklı iki gözü gördüğü için kendi ömrünün son demlerine kadar onlara baktı, onlarla çalıştı; Kendi güzel gözlerini yummadan önce vasiyetnâmesinde onlara yer ayırdı.

Böylece O, bizlere yol gösterdi, işaret verdi: "Nûr onlardadır; onlara doğru yönelin; onlardan şaşmayın, sapmayın; kimse onları söndürürüm sanmasın! Onlar sönmezler. Aydınlık onların özlerindedir. Onlara omuz çevirenler karanlıkta kalacaklardır. Sizler onlardan olmayın" dedi...

"Muhakkaka bir nûra doğru yürümekteyiz" diyen Adam'ın hareketinin has mânası bu değil mi?

***

VIII
S O N U Ç

Sayın ve sevgili arkadaşlar,

Yüksek Kurultayınıza, bütün bu maruzatımda, bir mantık, O'nun: "Muhakkaka bir nûra doğru yürümekteyiz" mantığı duraklamadan ilerleyişinde nasıl gelişmiştir, nasıl yaratıcı olmuştur, ne mutlu verimlere çalışmıştır, hâtıraların izlerini yoklıyarak onları az çok belirtmeğe çalıştım.

O mantığın, O'nun mantığının ilerlemesinin ve gelişmesinin amacı: Türk siyasi bağımsızlığının içinde iktisat, eğitim, toplum, Tarih, Dil, kısacası Türk kültür ve medeniyeti benliğinin bağımsızlığını sağlamak, üstünleştirmektir... O mantığın yürümekte olması Türk devrimi dediğimiz Bütün'ün gelişmesi demektir, süreklileşmesi demektir, hiçbir sarsıntıdan örselenmiyecek sağlamlıkta kökleşmesi demektir...

Bu bütün, kendini biçimlendiren bölümlerin, birbirlerine sımsıkı uygulandırılmış ve öylece pekiştirilmiş topluluğudur. Şu halde bu bölümlerin her biri hepimizce inanılması, sevilmesi, bakılması, işlenmesi, korunması gereken birer devrim "Nass"ıdır; Türk devriminin nasları...

Atatürk'ü sevmek Millî ibadettir

Sayın Cumhur Başkanı Celâl Bayar pek doğru ve yerinde olarak "Atatürk'ü sevmek, millî ibadettir" demişti. Bu böyle ise, "Dil ve Tarih Kurumları" o sevgi ibadetinin iki aziz rüknüdür. Bunların her ikisini de Birinci Cumhur Başkanı kurdu, korudu. Her ikisinin de başında, yaratılışlarının ilkinden, Kendi ömrünün en son demlerine kadar gece gündüz çalıştı.

Vasiyeti ile, bağışı ile onların yaşamasını ve yaşatılmasını "nûra doğru yürümemizin" en önemli esaslarından ikisi saydığını belirtmiş oldu. Türk Tarih Kurumu'nu yaratmakla: "Kendinizi tanıyın" ve Türk Dil Kurumu'nu yaratmakla: "Özünüzü unutmayın; yabancılıklardan arının" demiş oldu.

Atatürk'ün düşüncelerinin sağlam, üstün ve başarıcı oldukları, o düşüncelerin Türk varlığını kurtarmış; Türk bağımsızlığını sağlamış; Türk devletini yeni millî gerçekler üzerine, millet hâkimiyeti gerçekleri üzerine kurmuş bulunmalarile sabit olmuştur. O düşüncelere inanmak bizlere borçtur.

Atatürk Milletinin şanını onur edinmişti. O'nun bu yeryüzünde öz ailesi: Milleti idi. O, bu ailenin uğurlu, hayırlı, eşsiz evlâdı idi... Sonsuzluğa çekilirken dehasının en büyük zenginliği ve tükenmez definesi olarak Milletine, Devrimleri miras bıraktı...

Dil ve Tarih Kurumları o Devrimlerin çok değerli iki pırlantasıdır. Bu iki Kurum, gelecekteki Türk Akademisinin ve Türk Enstitüsünün iki şerefli öncüsüdür... Birinci Cumhur Başkanının yontup, işleyip bütün ışıklarını saçarak ortaya koyduğu bu iki emanet pırlantayı, İkinci Cumhur Başkanı, tâ Başbakanlığı gününden kendi Cumhur Başkanlığının sonuna kadar ziyana uğratmadan dikkatle, sadakatle muhafaza edip Sayın halefine pürüzsüz ve lekesiz devir ve teslim etti. Şimdi, onların, bütün şaşaalarını, Milletin gözüne ve ruhuna, olanca parıltıları ile yaymalarını sağlamak çağı ve ödevi üçüncü Cumhur Başkanına geçmiş bulunuyor... Böylece Türk Devriminin ve Cumhuriyet rejiminin bu iki esas kültür ışığı kaynağı, umarız ve candan dileriz ki Milletimizin varlığı gibi şanla ve sonsuz yaşıyacaktır...

Dileğimiz ve Borcumuz

Dilimizin arınmasını sağlamakla, kendi benliğimizin şuurunu dinceltmiş ve şuurlu benliğimize bağlılığımızı sağlamış olacağız. Zira, bizim en büyük varlık belgemiz dilimiz'dir. Onunla biz varız; onunla biz biziz... Onunla biz kendimizi, kişiliğimizi ve biribirimizi anlıyoruz; onunla kimliğimizi, kültürümüzü, medeniyetimizi âleme anlatıyoruz... Dil, bizim güzel ve ahenkli Türkçemiz, ruhumuzun bayrağıdır, kalesidir, istiklâlidir!

Onun için bu belgeye olanca önemi ile değer verelim, güven bağlıyalım!...Bilelim ki onu korumak, kendimizi korumaktır!...

"Her şeye rağmen muhakkaka bir nûra doğru yürümekteyiz" diyen Atatürk bu düşüncesi, bu düşünceleri, bu biteviyeliği ile şimdi Kendi nûr oldu!.. Bizler, O'nun düşüncelerinin ruhlarımızda doğan Güneşine yönelelim; O Güneşin aydınlattığı yolda yürüyelim. Bilelim ki:

"*Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol,* „
"*Ey Hak, yaşa! ey sevgili Millet, yaşa, var ol!*„

Hep birlikte, hep birlikte bu yolda yürüyelim, bu yolda ilerliyelim...

Yarınları öğerken, duygulu Tevfik Fikret, gençliğe:

"*Yükselmeli, dokunmalı alnın semalara,*"
"*Doymaz beşer dedikleri kuş itilâlara*"

öğütünü veriyor...

Türk Dil Kurumu'na ve Yedinci Dil Kurultayı'na böyle bir yolda yürümekte ve yükselmekte olduğu için tebriklerimi sunarım...

Türk Dil Kurumu'nun hizmetinde bulunmak son nefesimize kadar hepimizin borcudur...

Bu dünyanın en duygulu ve ahenkli dili olan Türkçeye; kulağımıza ve ruhumuza en tatlı ses olarak gelen ve bu âlemin dört bir bucağına zaman ve mekân içinde şanla yayılmış bulunan; hiçbir bakımsızlıktan yılmadan, — en karanlık ve kimsesiz günlerde Atatürk nasıl bir başına ayak diremiş ve sönmeyecek nûra yönelmişse— öylece kendini dipdiri koruyabilmiş olan Türkçeye; ana dilimize, nekadar hizmet görsek bitmiyecek ve tükenmiyecek sevgi borcumuz; varlığımıza, benliğimize, bağımsızlığımıza borcumuz...

20 Temmuz 1954

***

(Yedinci Dil Kurultayı'nın en son oturumunda, Kurultayı kapayış söylevi).

Yedinci Türk Dil Kurultayı'nın Bayan ve Bay sayın üyeleri!

Burada ve komisyonlarda günlerdir toplandınız, buluştunuz, konuştunuz, tartıştınız, çekiştiniz; fakat en sonunda anlaştınız, barıştınız, birleştiniz; yeni Yönetim Kurulunuzu, yeni Denetleme Kurulunuzu, yeni Haysiyet Kurulunuzu seçtiniz; çünkü, hepinizin dileği bir: Türkçenin özleşmesi ve arınması; hepinizin ülküsü bir: Türkçenin gelişip yükselmesi.

Bu dilekte ve bu ülküde anlaşıp birleştiğinizden dolayı yüksek Kurultayınızı candan tebrik ederim! İş başına getirdiğiniz bütün arkadaşlara en mutlu başarılar ve tükenmez saadetler dilerim, kendilerini candan kutlarım. Bu yol, Dil Kurumu'nu ilk kuran ve onu koruyan Atatürk'ün açtığı ve güzel ufuklarını bizlere gösterdiği yoldur. O'nun, bizlere: Yüksünmeyin; öğünün, çalışın, güvenin diyen yüksek ve üstün çağırışıdır bu; ona doğru koşmuş, onda buluşmuş ve birleşmiş olduğumuz için hepinize candan teşekkürlerimi sunarım!

Doğru yoldayız, arkadaşlar! Bu birleşmenizle de göstermiş oldunuz ki doğru yoldayız, arkadaşlar! Ondan sapmayız; bütün çabalarımızı, bütün inanlarımızı onda buluşturmaktan, onda geliştirmekten yılmayız, bıkmayız, usanmayız! Çünkü her birimizin bu yeryüzüne doğduğumuz anda, daha kundağımıza, beşiğimize konmadan önce; doğum acılarından yeni kurtulup göz açmış analarımızın nefeslerile birlikte kulaklarımıza ilk çarpan ses odur: Türkçe!... Bu yaşayıştan ayrılıp, bu dünyamıza göz yumacağımız son dakikamızdan önce her birimizin ağzımızdan duyulacak en son söz o olacaktır: Türkçe!...

Yer yüzünde nice eşi bilinmedik, görülmedik büyüklükler gerçekleştirmiş milletimizin can bağı, göklere yükselen ve ufukları tutan, iklimleri çınlatan sesi: Türkçe!...Sizler o kaynağın sonsuzluğa kadar pınar suyu gibi gür, serin, duru akması için

yorulmadan çalışan işçilersiniz!... Sizlere bu mutlu işte yüce başarılar dilerim!

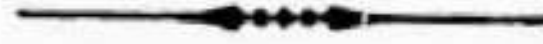
Mütevazı şahsıma, değerinin çok üstünde iltifat göstermek lûtufkârlığında bulunduğunuz için yüksek Kurultayınıza en içten gelen minnetimi tekrar arzederim!...

Bir güzel ve doğru iş görmüş kişilerin temiz ve inanlı yüreği ile her günkü işlerinize döneceksiniz! Bu kutlu pınar başına uğramış, onda serinlemiş, onda dincelmiş olan sizlere uğurlar dilerim!

Yolunuz açık, gönülleriniz aydın olsun, sayın ve sevgili arkadaşlarım!

Gündemde konuşulacak başka iş kalmadığı için Yedinci Dil Kurultayı'nı, hepinize sevgilerimi ve saygılarımı tekrarlıyarak kapıyorum...

24 Temmuz 1954

Fiyatı 150 Kuruş